

HISTORIA ECCLESIAE

Gaal György*

Kolozsvár

De Gerando Antonina, a leánynevelő és intézete

„A tanítás a legnagyobb művészet e földön, és ezért minden tanítónak, kivétel nélkül, arra, hogy jó tanító legyen, művészi érzékű, szerető szívű, szárnyas lelkű lénynek kell lennie.”

De Gerando Antonina, 1898¹

Antonina de Gerando, the Educator and her Girls' School. Abstract

De Gerando Antonina
(1845–1914)

Antonina de Gerando descends on her father's side from a French noble family, on her mother's side from the famous Count Teleki family. In this second respect, she was the third educator following her grandmother's sister (Teréz Brunswick) and her mother's sister (Blanka Teleki). She studied in France and there she obtained her teacher's degree. In 1873 she moved to Budapest, where she started to teach in private girls' schools. In 1880 she was invited to head the newly opened Higher School for Girls from Cluj/Kolozsvár. She directed this school for 32 years. Originally the school was under the jurisdiction of the town council, being overtaken by the state in 1892. In 1900 it moved into the modern school building near the Central Park. All the daughters of the cultured Cluj/Kolozsvár families studied in this school. The beloved headmistress shared some particular ideas, like educating by love and not by using punishments. She got retired in 1912 and died in 1914.

This study presents de Gerando's activity as a teacher, as the head of her school, her pedagogical ideas, as well as the schoolbooks written by her (Mathematics, French, Latin, Music, Pedagogics, Housekeeping). She also published many translations.

Keywords: Antonina de Gerando, girls' school, education, love, schoolbooks, school building, language teaching.

---

* Gaal György (Kolozsvár, 1948) irodalom- és művelődéstörténész, a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen szerzett angol–magyar szakos diplomát (1971) és irodalomtudományi doktortúrást (1981). Nyugdíjazásáig kolozsvári líceumok tanára és a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet óraadó tanára volt, majd ennek tiszteletbeli professzora is. A Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság elnöke és a Házsongárd Alapítvány ügyvezető elnöke, a Romániai Írószövetség rendes tagja és díjazottja, az EMKE tiszteletbeli, az MTA köztestületi tagja. Apáczai-díjas, a magyar kultúra lovagja. Kutatási területei: angol és magyar irodalomtörténet, oktatás- és iskola-történet, sajtótörténet, orvostörténet, helytörténet. Több mint 30 könyve és számtalan tanulmánya elsősorban Kolozsvár múltjával és jelenével foglalkozik.

¹ De Gerando Antonina: A kör tagjaihoz. In: *A Teleki Blanka Kör kilencedik Évkönyve 1898*. Kolozsvár 1898, 6.

A 21. század európai emberének természetes, hogy a lányok az elemi osztályoktól kezdve az egyetem elvégzéséig azonos oktatásban részesüljenek, s azonos teljesítményt nyújtsanak, mint a fiúk. Száz évvel korábban ez még csak kevesek álma volt, s küzdeni kellett a leányoktatás kiépítéséért, kiteljesítéséért. Erdély központi városában, Kolozsvárt három több száz éves múltra visszatekintő felekezeti tanintézet is működött a 19. század végén, s nagynevű tanárok egész sorát tartották számon Apáczai Csere Jánostól Brassai Sámuelig. De hivatásos leánynevelő vagy éppen tanítónő egy sem akadt köztük. Brassai életrajzában érdekes adatként említik, hogy pályája első évtizedében vidéki főúri kastélyokban leánynevelői és zongoramesteri tisztséget töltött be, s ekkor szerezhette nagy tudását. Az első kolozsvári intézetteremtő pedagógusnőnek a múlt századfordulón tevékenykedő De Gerando Antoninát tekinthetjük.

Származása, családja, pályakezdése

De Gerando Antonina életútjának főleg a kezdete regénytemául kínálkozik.² Anyai ágon a széki gróf Teleki család első ágának sarja, apja pedig egy módos lyoni eredetű francia nemes családból született. Ez további pályáját több szempontból is meghatározta. Az anyai felmenők között ott volt nagyanyja, gróf Brunswick Karolina (1782–1843), Brunswick Teréznek, az 1828-ban megnyitott első magyarországi óvoda alapítójának a húga. Brunswick Karolina 1805-ben gróf Teleki Imréhez (1771–1848) ment nőül, akivel aztán Kővárhosszúfalu kastélyában éltek visszavonultságban. A különc férj nagy könyvtárat gyűjtött, s jól hegedült. A házasságból három gyermek született, két leány és egy fiú.

Az idősebb leány, Teleki Blanka (1806–1862) a magyar leánynevelés úttörőjeként szerzett nevet magának, de festőművészként is tehetségnek számított. Ő nyitotta meg 1846 őszén az első magyar felsőbb leányiskolát, ahol munkatársa volt Lővei Klára, s tanárként Vasvári Pált is alkalmazták. A kis intézet csak két esztendeig működhetett, mert 1848-ban kitört a forradalom. Teleki Blankát bátran hirdetett hazafias nézeteiért 1851 májusában letartóztatták, és 1853-ban tízévi várfogságra ítélték. Hat év letöltése után szabadult. Ezután külföldön élt, és Párizsban érte a halál.³

Mielőtt a fiatalabb Teleki lányról szólnánk, a fiút, Teleki Miksát (1813–1872) is említsük meg. A kendilónai kastélyban élt. Második házasságát egy helybéli lánnyal kötötte, s az ebből született öt gyermek (Irén, Izabella, Blanka, László-Gyula, Emma) vitte tovább a családnak ezt az ágát.

² Részletesebben tárgyalja életútját Sebestyénne Stetina Ilona: De Gerando Antonina (1845–1914). In: *Magyar Paedagogia*, XXIV. évf. (1915), 465–476. Újabban: Márton Hajnalka: A történet kezdete. De Gerando Antonina életútjának töredékei. In: *Magiszter*, XI. évf. (2013) Nyár, 113–120.

³ Vö. *Gróf Teleki Blanka élete*. A Teleki Blanka Kör számára megírta De Gerando Antonina. Budapest 1892; *Teleki Blanka és köre*. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Sáfrán Györgyi. Kriterion, Bukarest 1979.

A kisebbik leány, Teleki Emma (1809–1893)⁴ nővérével már fiatalon utazhat, megismerik a német és olasz nagyvárosok kincseit. Emma követi öccse iskolai tanulmányait, elsajátítja még a latin nyelv alapismereteit is, tehetségesen fest és zongorázik. Miksával együtt utaznak Párizsba, hogy felkeressék ott tartózkodó nagynénjüket, Brunswick Terézt, és megismerjék az ottani művelődési életet. Több ottani tudóst és íróat is felkeresnek, köztük Joseph-Marie de Gerando bárót, a neves bölcsezt és politikust. Ennek házában ismeri meg Emma a báró unokaöccsét, a nála tíz évvel fiatalabb, lyoni születésű Auguste de Gerandot (1819–1849). Auguste 4 éves korában árva marad, nyolcévesen a nagybácsi magához veszi, örökbe fogadja, és párizsi neveltetését irányítja, ennek kívánsága szerint jogot tanul, ám inkább a történelem érdekli. Bár mindkét család ellenzi az egybekelést, a fiatalok 1840. május 14-én Párizsban házasságot kötnek. Még abban az évben Erdélybe utaznak. Auguste rövidesen megtanul magyarul, sőt románul is, bejárja és megszereti Erdélyt. Első művét a magyarok eredtéről, a másodikat, a kétkötettest Erdélyről és lakóiról írja franciául. Ezek közzétételére 1844-ben Párizsba utaznak, s itt születik meg első gyermekük, Antonina. Egyes adatok szerint már 1844, de valószínűbb, hogy 1845. február 13-án. 1845 nyarán újra Magyarországon vannak. Auguste inkább Pesten tartózkodik. Megismerkedik az ottani tudósokkal és politikusokkal. Tudósításokat küld párizsi lapoknak. 1846-ban az Magyar Tudományos Akadémia külső tagjául választja. 1846. december 10-én Pesten születik meg második gyermekük, Attila (1846–1897).

Auguste 1848 februárjában, a francia forradalom hírére Párizsba utazik, azután a magyar forradalom Pestre vonzza. Diplomáciai megbízatással közvetít a francia és a magyar forradalmi kormányok között. Régebb feltételezték, hogy még a győri csatában is részt vett volna. A világosi fegyverletétel után betegen német földön bujdosik. Drezdában talál rá felesége, s ápolja december 9-én bekövetkezett haláláig. Emma bizonyára a hónap végén még édesapja hosszúfalvi temetésén is részt vesz, majd – tartva a megtorlástól – 1850 elején hamis útlevelemmel kisgyermekkei társaságában Párizsba utazik. Itt számíthatott férje rokonságának, baráti körének valamelyes támogatására.

A két De Gerando gyermek Párizsban kiskorától fogva francia környezetben, puritán viszonyok közt nevelkedik. A háztartást édesanyjuk a felcseperedő Antonina segítségével vezeti. Gyakran megfordul náluk néhány vezető értelmiségi, egyetemi tanár, mint például Jules Michelet történész és ennek veje, Alfred Dumesnil művészettörténész, mindketten a Collège de France tanárai, Eugène Noël irodalomtörténész. A román felesége miatt gyakran emlegetett Edgar Quinet költő-történészt is a baráti körhöz sorolják, de ő 1851-től Brüsszelben él menekültként. A gyermekek neveltetését talán Michelet irányítja. 1860-ban Attilát beíratták a Szt. Lajos-líceumba. Antonina vele együtt tanulja a latint és a főbb tárgyakat. Az édesanya felfogadja a menekültként Párizsban élő Irányi

⁴ Vö. Bajomi Lázár Endre: Teleki Emma életéről és műveiről. In: *Irodalomtörténet*, 58. évf. (1976), 910–941.

Dánielt, hogy naponta két magyarórát adjon a fiataloknak. Maga az édesanya is sokat tesz a magyar szellemű nevelésért. 1851-ben megindítja az *Antonina és Atilla könyve* [!] sorozatát,⁵ amely 1859-ben már a harmadik kötethez ér, s ezekben olyan olvasmányokat gyűjt egybe, amelyek a két gyermek magyar kötődését növelik. Nagy esemény a családban, hogy 1860-ban meglátogatja őket Brunswick Teréz nagynéni. Az édesanya eljár egyetemi előadásokra, s gyakran magával viszi Antoninát is. Így ő már 1861-ban a párizsi városházán leteheti az I. fokú tanítónői vizsgát, 1863-ban a II. fokút, 1864-ben pedig kiállja a tanárnői vizsgát. Ekkoriban négy francia kisleányt készít fel a IV. gimnáziumi osztály záróvizsgájára. Az 1860-as évek közepén Teleki Emma és gyermekei beutazzák Dél-Franciaországot, majd Itáliát és Görögországot. Mindenütt szakemberek kalauzsolják őket. Két alkalommal Magyarországot is felkeresik.⁶

A kiegyezést követően az 1870-es évekre válik annyira megbízhatóvá a magyarországi világ, hogy Emma asszony a gyermekeivel haza merjen költözni. Ekkorira már a családon belüli vagyoni dolgok is rendeződnek, úgyhogy ő a Szatmár megyei pálfalvi⁷ birtokon telepedhetik le, s ott él haláláig. Már inkább a maga szórakoztatására folytatja az Antonina és Atilla könyvsorozatot, támogatja a helyi iskolát. Atilla is többnyire Pálfalván él, másodszer nősülve 1887-ben feleségül veszi unokahúgát, édesanyja Kendilónán élő Miksa öccsének a legidősebb lányát, a nála tíz évvel fiatalabb Teleki Irént (1857–1937), házasságukból egy Félix (1888–1945) nevű fiú születik.

Az eddigi életrajzok szerint 1872-ben vagy 1873-ban történt a hazatelepedés. Antonina Pesten marad, s itt a leánynevelésben vállal szerepet. Először a Veress Pálné-féle nőképző egyesület 1869-ben alapított leányiskolájában tanít, emellett a Nőiparegyesület tanítónőképzőjében is órákat vállal. Ez utóbbi egyesület 1879-ben alelnökévé választja. 1876-ban a pesti Aldunasoron lévő tágas

⁵ Kolozsvárt 1851–1888 között megjelent öt kötete megtalálható az egyetemi könyvtárban, Bajomi Lázár Endre e mű más kiadásait, köteteit is felsorolja. (Az első két kötet címlapján az Atilla névalak olvasható!) Bajomi összegező véleménye: „Ha már most végigpillantunk ezen a hét kötetben (a VII. csupán válogatás a régiékből), két jellemző vonás ötlük szemünkbe: éspedig az, hogy az író nőtt roppant művelt, jellegzetesen enciklopédikus szellemiségű szerzőnek bizonyul, akit nemcsak a humaniorák, hanem a természettudományok és a technika is érdekel, és aki mint szépíró és műfordító egyaránt írt verseket és színműveket, illetve fordított költői és prózai műveket. A másik jellemző vonás az, hogy minden írását izzó hazaszeretet és a polgári radikális szabadságeszménybe vetett lángoló hit sugallja. Ami a változatosságot illeti, találunk kötetekben saját verseket és jeleneteket, műfordításokat, családi visszaemlékezéseket (ezek becses életrajzi források a Gerandókat és a Telekieket illetően!), életrajzokat (pl. Teleki Lászlóról, Lővei Kláráról, Grubyról stb.), honismereti írásokat hazánk történelméről és földrajzáról, erkölcsi elmélkedéseket (például a vallás és a hazaszeretet konfliktusáról), kisebb útleírásokat magyar, német és francia tájakról, egy terjedelmes útikönyvet Itáliáról, s végül két vaskos kötetet az 1867-es párizsi Világtárlatról.” Bajomi Lázár Endre: *i. m.* 933.

⁶ Az utazások időpontjára, a magyarországi látogatásokra és a végleges hazatelepedésre vonatkozó dátumok bizonytalanok.

⁷ Szatmárpálfalva (Păulești) – ma a romániai Szatmár megyében található, az ottani Teleki-birtokot De Gerando Félix örökölte.

lakásában megnyitja „magántanfolyamát”. Ez a fővárosi művelt családok serdült leánygyermekéi számára francia minta szerinti képzést ígért. A francia nyelvet, számtant, földrajzot, éneket maga Antonina tanította, a többi tárgyra jó nevű tanárokat szerződtetett. Így a magyar irodalmat Berecz Antal, a nőnevelés pesti élharcosa oktatta.

A magyar nőnevelés a századvégen

A 19. század közepe tájáig alig-alig foglalkoztatta az állami és egyházi hatóságokat a nőnevelés kérdése tájainkon. Igaz, hogy már Pázmány Péter is hangzott, hogy a nőket meg kell tanítani olvasni, hogy forgathassák a Szentírást. A Kolozsvárt tanult, de francia földön is megfordult Mikes Kelemen két, Törökországban írt levele is foglalkozik a nőneveléssel. Az 1719. június 18-ról keltezett 27. levélben azt bizonygatja, hogy miért kell a nőknek is megtanulni olvasni, majd így fejezi be eszmefuttatását:

„Az Isten adjon olyan feleséget, aki írni és olvasni tudjon, de ha nem tudna is, azon lennék, hogy megtaníttanám, ha több esze nem volna is, mint egy macskának.”⁸

A 62. levélben pedig kifejti:

„A leányok neveltetésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra. De még többet mondok, és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakot, és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika.”⁹

A hagyomány azonban azt tartotta, hogy a lányokat az anyák neveljék, s főleg a háztartáshoz, gyermekneveléshez szükséges ismereteket sajátítsák el. Még a 19. század közepén is csak a nők kis hányada tudott írni-olvasni. Pedig ekkorra már a felekezetek elemi iskoláiba a lányokat is felvették. De legtöbbjük csupán egy-két évet töltött el ott, s éppen hogy megtanult írni-olvasni, valamennyire számolni. Az 1850-es években Kolozsvárt már a reformátusoknak és a katolikusoknak is volt elemi leányiskolájuk, az előbbiben három évig Karacs Teréz, a magyar nőnevelés nagyasszonya is oktatott. Később az unitárius egyházköztség szintén nyitott leányelemi. A lutheránusok elemijében mindkét nembéliek jártak. Rendszerint három-négy évet tanultak. Vidéken sokkal rosszabb volt a helyzet.

A főúri családok gyermekeit rendszerint felfogadott *gouvernante*ok nevelték-oktatták. Jó részük francia vagy német volt, úgyhogy a magyar kultúrát nem közvetíthették diákjaiknak. Csak ritkábban fogadtak fel egy-egy tanár-tanítót is pár évre, hogy naponta néhány órában általános ismereteket, esetleg rajzot, zenét tanítson a lányoknak.

⁸ Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*. Bukarest [1955], 132.

⁹ Uo. 227.

Az országban néhány helyen működtek leánynevelő magánintézetek, ahol jó pénzért megtanították a lányokat egy kicsit franciául, németül társalogni, zongorázni, illemtanra. Hasonló jelleggel működtek még zárdai iskolák is.¹⁰

Az 1868-as népoktatási törvény létrehozta a hatosztályos népiskolát, s a fiúk és lányok 12 éves korig tartó tankötelezettségét is előírta. Betartatását azonban – főleg a lányok esetében – sokáig nem tudták keresztülvinni. Városon azért már a század vége felé a műveltebb családok lányai kijárták az osztályokat. Sőt igény támadt a továbbtanulásra is. Kolozsvárt a kiegyezés után a felekezeti iskolák mellé városi-állami népiskolák is létesültek, de az egyetlen magasabb fokú iskola lányok részére az 1870-ben megnyitott Állami Tanítónőképző lett.¹¹

A magasabb fokú leánynevelés megszervezésére először a fővárosban, Budapesten támadt igény. Ekkor már számos országban leánygimnázium működött, mely a fiúkéhoz hasonló képzést nyújtott. Ezek tantervének figyelembevételével Molnár Aladár dolgozta ki 1875-ben a budapesti Állami Felsőbb Leányiskola részletes tantervét, rendtartási és fegyelmi szabályzatát. Az év őszén be is indult az intézet Molnár igazgatása alatt. Eleinte hét-, majd hatosztályú. Tulajdonképpen az elemi iskola V. vagy VI. osztálya után lehet bejutni, illetve felvételi vizsgával (ha a leány magánúton tanult). Az iskola igazgatását 1877-ben Berecz Antal veszi át.¹² E minta szerint szerte az országban létesülnek városi, állami vagy felekezeti felsőbb leányiskolák.¹³ A budapestit 1893-ban megtoldják egy továbbképző tanfolyammal, ahol egy-két évig az általános műveltséget elmélyítő előadásokat hallgathatnak a lányok: ókori klasszikus irodalom, esztétika, művészettörténet, állat- és növényfiziológia, csillagászat, háztartási vegytan, jogi alapismeretek, angol nyelv, ének, rajz. A vidéki leányiskolák jó része bentlakással is rendelkezett. Az állami nőiskolák tantervét a minisztérium a századfordulóig többször is módosította, hol közelítve azt a gimnáziumi elvárásokhoz, hol az általános műveltség nyújtását hangsúlyozva. Az állami, vagy államilag támogatott tanintézeteknek kötelező volt átvenni a hivatalos tantervet.

A felsőbb nőoktatáshoz szükséges tanítónőket, utóbb tanárnőket az 1873-ban Zirzen Janka vezetésével a fővárosban felállított tanítónőképző, utóbb az

¹⁰ Vö. Buzogány Áron: Állami felsőbb leányiskolák. In: *Nemzeti Nőnevelés*, V. évf. (1884), IX. köt. 6–13.; Orosz Lajos: Nőnevelés Magyarországon. In: Báthory Zoltán–Falus Iván (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon*. II. köt. Keraban Könyvkiadó, Budapest 1997, 617–621.

¹¹ *A kolozsvári M. Kir. Áll. Tanítónőképző-Intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen működése 1870–1895*. Szerkesztette dr. Lázárné Kasztnér Janka igazgató. Kolozsvár 1895. Az igazgató nő szépen idézi fel De Gerandohoz fűződő emlékeit: *Emlékeim*. Írta Lázár Gyuláné Kasztnér Janka. Hornyánszky Viktor Cs. és Kir. Mávári Könyvnyomdája, Budapest 1911, 86.

¹² Sebestyén Gyula: A budapesti Állami Felsőbb Leányiskola és Berecz Antal. In: *Nemzeti Nőnevelés*, VI. évf. (1885), XII. köt., 567–575.

¹³ A budapesti után és a kolozsvári előtt a következő városokban nyíltak felsőbb leányiskolák: Máramarossziget, Trencsén, Sopron, Lőcse. Vö. Széchy Károly: A felsőbb leányiskolák célja és szervezete. In: *Értesítő a Kolozsvár városi államilag segélyezett Felsőbb Leányiskola 1882/3-iki iskolai évről*. Kolozsvár 1883, 3–18. (A továbbiakban: *Értesítő* a tanév jelölésével.)

elhunyt királynőről elnevezett Erzsébet-nőiskola biztosította.¹⁴ A főtárgyakat a nőiskolákban is többnyire egyetemi diplomát szerzett férfiak oktatták.

A lányok érettségi vizsgára bocsátása csak 1895 után merült fel, ugyanis ekkor királyi rendelet lehetővé tette, hogy a lányok is az egyetem egyes karaira beiratkozzanak. A beiratkozáshoz kellett az érettségi. Eleinte a lányok magántanulóként fiúgimnáziumokban végezték el az utolsó gimnáziumi osztályokat, és ugyanott szereztek meg a diplomát. Az első leánygimnáziumi osztály beindítására 1905-ben a budapesti felsőbb leányiskola kapott engedélyt. A felsőbb leányiskolai IV. osztály után nyílt meg az V. gimnáziumi osztály, mely rendre kifejlődött a VIII. osztályig, amelynek végén, tehát 1909-ben a lányok érettségit tehettek.

A kolozsvári felsőbb leányiskola felállítása

A második magyar egyetem 1872-es megnyitása után Kolozsvár az ország második művelődési-oktatási központjává vált. Ennek ellenére a leányoktatás – a tanítónőképzést kivéve – népiskolai szinten maradt. A műveltebb polgárcsaládok gyakran a tanítónőképzőbe írták be gyermekeiket általános ismereteik gyarapítására. 1873 tavaszán a királyi tanfelügyelőség felszólítja Kolozsvár városát, hogy létesítsen egy felsőbb leányiskolát. A városvezetés 1874-ben a felszólítást átteszi véleményezésre az iskolaszékhez. 1874-ben egyetemi és középiskolai tanárok, újságírók és lelkészek indítanak mozgalmat a leányiskola érdekében: előadás-sorozatot tartanak pénzgyűjtés céljával, és a témába vágó cikkeket közölnek. A városi iskolaszék csak 1875-ben tárgyalja az ügyet, elfogadja az iskola tantervét, jóváhagyja költségvetését, bár a kivitelezést anyagi alapok híján lehetetlennek véli. 1877-ben a városi tanács ki is mondja, hogy nem rendelkezik elég pénzzel az iskola felállításhoz, és az ügyet átteszi a minisztériumhoz, s egyben közli, hogy legfeljebb támogatást tud nyújtani az iskola működtetéséhez. A minisztérium elutasítja a városi tervezetet.¹⁵

Az ügyben a Fröbel Gyermekkert csődje hoz megoldást. Kolozsvárt 1873. június 22-én nyílt meg az akkori Bel-Magyar utcában a Fröbel-intézet Szabó Endre igazgatása alatt. Célja kettős volt: egyrészt óvodát és elemi osztályokat működtetni a nagy német pedagógus, Friedrich Fröbel nézetei szerint, másrészt „gyermekkeri nevelőnőket” képezni az egyre szaporodó óvodák számára. Az óvónőképzés az év október 20-án indult be 11 tizenötödik életévét betöltött lánnyal.¹⁶ A következő években általában másfélszáz gyermeket és 15-20 képezdést oktattak. Az intézet részvénytársulati alapon nyugodott, az óvónőképzéshez Groisz Gusztáv egyetemi tanár, képviselő államsegélyt szerzett. A kis intézet védnöki tisztségét báró Jósika Lajosné és gróf Teleki Domokosné vállalta magára. A földszintes

¹⁴ Sebestyénne Stetina Ilona: Az Erzsébet Nőiskola múltja. In: *Nemzeti Névelés*, XXXIV. évf. (1913). XL. köt., 331–355.

¹⁵ [De Gerando Antonina:] Az intézet története. In: *Értesítő* 1880/81, 3–7.

¹⁶ *Intézeti Értesítő Közlöny a kolozsvári „Fröbel-Intézet” és a szülői ház közötti összeköttetés fönntartására*. Egybeállította Szabó Endre. I. évfolyam (1873/74) és a következő évfolyamok.

épületre 1874 nyarán emeletet húznak, s így négy új tantermet nyernek. 1879-ben a részvénytársaság csődbe jut, s kénytelen az elemi osztályokat és az óvónőképezdét megszüntetni, csak három csoporttal működik tovább. Így viszont nem élvezheti az állami segélyt. 1895-ben az egész intézetet átveszi a város.

Többek közreműködésével 1880-ban azt az áthidaló javaslatot dolgozták ki, hogy a Fröbel-intézet épületének emeleti helyiségeit a megnyíló leányiskolának ajánlja fel, s a város kérje a minisztériumtól, hogy az eddigi gyermekkerti államsegélyt utalják át a leányiskolának. Miután a miniszter jóváhagyja a folyamodványt, sor kerülhet a felsőbb leányiskola megszervezésére.¹⁷

A szervezés beindítása – városi intézményről lévén szó – a városi iskolaszékre hárult. Annak elnöke akkoriban Páll Sándor tankerületi főigazgató volt. Nekik kellett az igazgatót, a tanárokat kiválasztani és az iskola folyó ügyeit intéző felügyelőbizottságot összeállítani. De Gerando Antonina visszaemlékezéséből tudjuk, hogy az iskolaszék egyik tagja, a Református Kollégium nagyműveltségű történelemtanára, Sámi László ajánlotta őt a bizottság figyelmébe. Az igazat megvallva, nem is lehetett könnyű akkoriban egy megfelelő képzettségű és tapasztalattal rendelkező igazgatót találni. Mikor a felkérést megkapta Antonina kisasszony, éppen francia rokonai is állást ajánlottak neki, a lyoni igen rangos leánylíceum igazgatói állását. Ő azonban Kolozsvárt választotta. Az iskolaszék határozatát Páll Sándor elnök 1880. szeptember 18-án kelt meleg hangú levele tudatta:

„Van szerencsém, tisztelt Nagyságod, városi felsőbb leányiskolánk igazgatótanítónőjévé történt egyhangú megválasztásáról szóló és a tek[intetes] közigazgatási bizottság által helybenhagyott Díjlevelet megküldeni, kérve Nagyságodat állomása mielőbbi elfoglalására. Amily örömmel vette iskolaszékünk Nagyságod készségét tudomásul, hogy zsenge intézetünk szellemi vezetését elvállalni hajlandó, épp oly megnyugvással bocsátjuk felsőbb leányiskolánkat Nagyságod igazgatása alá, meg lévén győződve, hogy a nemes lelkesedés, melyet önzetlen munkásságával e körben szerzett: városunk köznevelésügyének gyarapodására fog szolgálni.”¹⁸

De Gerando Antonina mellett még dr. Széchy Károlyt, a már jó nevű irodalomtörténészt és Binder Laura bánffyhunyadi okleveles polgári iskolai tanítónőt választották rendes tanárrá. A felügyelőbizottság elnöki székét Szász Béla, a bölcsészet egyetemi tanára kapta meg, aki korábban a marosvásárhelyi Református Kollégiumban tanított, és Szász Domokos városi lelkésznek, a későbbi püspöknek az öccse volt. Mellette Ákoncz János birtokos, Jenei Viktor jogász-

¹⁷ Pap Löw Leontin: Intézetünk 26 éves története és néhány szó az intézet céljáról. In: *A Kolozsvár városi Minta „Fröbel Intézet” Értesítője*, XXVI. évf. 1898/99, 3–8.

¹⁸ De Gerando Antonina: *Búcsú, Kolozsvárhoz!* [Kolozsvárt, 1905], 1–2. Ez a levél is cáfolja azt a néhol emlegetett adatot, hogy Antonina kisasszony már 1879-től részt vett volna az iskola szervezésében. (Ujra megjelent a röpirat: *Kincses Kolozsvár*. Válogatta, szerkesztette: Bálint István János. II. köt. Budapest [1987], 32–34.)

professzor, Kőváry Mihály ügyvéd és Paál Ferenc tanítóképezdei igazgató lett bizottsági tag.¹⁹

A megválasztott igazgatónő rövidesen Kolozsvárra érkezhett, mert 1880. október 3-án már megtartották az ünnepélyes tanévnyitót, amelyen Páll Sándor iskolaszéki elnök, Várady Károly tanfelügyelő és Széchy Károly tanár mondott beszédet. Már másnap megkezdtek a diákok beíratását. Egyszerre két osztályt indítottak. Az I. osztályba felvett 25 tanulóból csak 4-et írhattak be, akik elvégezték az elemi iskola mind a hat osztályát, a többieknek felvételi vizsgát kellett tennie. A II. osztályba felvett 23 növendékből 2-nek engedhették el a vizsgáját. Jól jellemzik e számok a korabeli kolozsvári lányok iskoláztatását!

A városi majd állami felsőbb leányiskola

De Gerando Antonina, akit ezután őnagyságának illett szólítani (a diáklányok Csurillának becézték), kapott a Bel-Magyar utca északi során, egy emeletes ház felső szintjén négy tantermet és néhány kisebb helyiséget, két rendes tanerőt s némi felszerelést, hogy ezekkel iskolát teremtsen. Az épület már ekkor alig felelt meg iskola céljaira, de a város nem tudott felajánlani más lehetőséget. 1882 tavaszán sikerült elköltöztetni a Fröbel-intézetet, s a leányiskola a földszintet is megkapta. De így is csak hatra emelkedett a tantermek száma.²⁰

Az iskola tantervét az igazgatónő a tanárok és a felügyelőbizottság közreműködésével dolgozta ki, vagyis a Budapesten alkalmazott Molnár Aladár-féle tantervet alkalmazták a helyi viszonyokhoz. Abból indultak ki, hogy a kolozsvári elemi iskolák hatosztályosak, tehát ezek tananyagára építhetett a négy leányiskolai osztály. Akik nem tudták igazolni a hat elemi elvégzését, azoknak felvételi vizsgán kellett tudásukat bizonyítani. A 12. életévüket betöltött, de 14 évnél nem idősebb lányok jelentkezhetek az első osztályba.

A tantárgyak a négy tanévre így oszlottak el (zárójelben az osztályonkénti óraszámok): hit- és erkölcsstan (1–1–1–1), magyar nyelv és irodalom (4–4–4–4), német nyelv (4–4–3–3), francia nyelv (0–4–3–3), történelem (3–3–3–3), földrajz (3–2–2–0), természetrajz (3–3–1–0), földtan (0–0–2–0), számtan-mértan

¹⁹ A felügyelőbizottság 1892-ig, az államosításig működött, utóbb új tagokkal bővült: De Gerando Antonina igazgatónő, Dobál Antal ügyvéd, Benigni Sámuel nagyiparos mészáros, Bucsy József főmérnök, Széchy Károly tanár.

²⁰ Az emeletes ház akkor a Bel-Magyar utca 17. sz. alatt volt, utóbb Kossuth Lajos utca 18. sz. 1912-ben lebontották, s helyére épült az ún. „finánclaktanya”, vagyis pénzügyisek kétemeletes bérháza, amely ma is áll (str. 21. Decembrie 1989. nr. 17.). Vö. Gaal György: Hol is volt a „De Gerando”? In: *Szabadság*, 1990. dec. 15.; uő: *Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1995, 79–80. Glatzné Fogarascher Anna így emlékszik az épületre: „Drága, egyemeletes, barna kis ház a Bel-Magyar utcában! Nem voltak benne a tanítás céljának megfelelő helyiségek, sok-sok minden hiányzott, és mégis kimondhatatlanul boldogok voltunk ott! A szüneteken jó időben az udvarra szaladtunk le: fogócska, labdázás, ugrókötéll, sok kacagás, kiabálás üdített fel bennünket. Télen még a hólabdázás, sőt helybeli nyelven a »csicsonkázás« is szabad volt.” Glatzné Fogarascher Anna: Emlékezés De Gerando Antoninára. In: *Keleti Újság*, 1941. szept. 28.

(3–2–2–3), természettan [fizika] (0–0–2–2), vegytan (0–0–0–3), női kézimunka (2–2–2–2), háztartástan, neveléstan, ének, rajz, szépírás, torna (1–1–1–1). Ez a tantárgybeosztás megfelelt az iskola, már az első értesítőben megfogalmazott célkitűzésének:

„[...] a lányok oly mérvű általános műveltséget szerzhessenek, mely egyfelől élethivatásukra szükséges, és másfelől megfelel azon általános műveltségnek, melyet a férfiak saját életcéljaik érdekében gimnáziumi és reáliskolai középtanodáinkban nyerhetnek.”²¹

Az élethivatásra, vagyis a háztartás vezetésére, a gyermeknevelésre való felkészítést a kézimunka, háztartástan, neveléstan, ének, rajz valamennyi tanévben szerepeltetése teszi hangsúlyozottá. Utóbb az igazgatónő kifejtette:

„A tanári kar, a tanterv alapján, aztán fő feladatának tűzte ki, hogy együttesen, összhangban működjek azon célból, hogy tanítványaiból legelőször is hasznos, dolgos munkásokat, honpolgárokat, embereket neveljen, s ezért a tanítás által leginkább értelmeket, szépérzéküket fejlesztve erkölcsi színvonalukat emelje. [...] Azt vallotta, hogy a tanterv, az iskola készült a növendék számára, nem pedig, hogy a növendék van a tanterv vagy az iskola kedvéért. Főiránya emberi és nemzeti vala. Semmi szakképzést nem tűzött ki célul, csak a valódi műveltséget igyekezett terjeszteni, nem kívülről, látszólag, hanem belülről.”²²

Az iskola 1882/83-ra épült ki négyosztályosra, ekkor 96 diákja volt, de következő tanévben már 108-ra növekedett a népesség. Az osztályok száma az évtized végéig nem változott, de a létszám egyre nőtt, az évtized végére már 173-ra emelkedett, s az eloszlás igen aránytalanul alakult: 1890/91-ben az I. osztályban 70, a IV. osztályban pedig 17 tanulóval kellett dolgozni. A következő tanévben már 224-en iratkoztak be, úgyhogy miniszteri engedéllyel a III. osztályt párhuzamosították. Ráadásul ebben az évben egyéves női kereskedelmi tanfolyam²³ is létesült az épületben.

Az iskola anyagi és épületgondjainak a megoldását csak az államosítástól remélhették. Már 1884/85-ben Berecz Antal fővárosi leányiskola-igazgató miniszteri megbízottként végzett iskolalátogatása alkalmából kérték az államosítást, s ezután évről évre lépések történnek ebben az irányban. 1888-ban az intézet felügyelőbizottsága egy 38 oldalas emlékiratot terjeszt a városi iskolaszék elé abból az alkalomból, hogy az év szeptember 1-jétől minisztériumi rendelet írja elő, hogy mindenütt az állami felsőbb leányiskolák szabályrendeletét, beosztását

²¹ A tanintézet célja és tanrendszerének alapelvei. In: *Értesítő* 1880/81, 10–11.

²² De Gerando Antonina: A kolozsvári Felsőbb Leányiskola története 15 évi fennállás után. In: *Értesítő* 1894/95, 5–13.

²³ Általában évente 15–20 lány vett részt a tanfolyamon, egy évig tanultak kereskedelmi számant, könyvvitelt, váltóismét, általános jogot, irodai levelezést, kereskedelmi földrajzot, szépírást. A tanfolyam igazgatónője De Gerando Antonina volt, néhány tárgyat az iskola tanárai tanítottak, a többire a Kereskedelmi Akadémiáról hívtak óraadókat.

kell alkalmazni.²⁴ Ez azt jelenti, hogy Kolozsvárt is hatosztályosra kell kiépíteni az intézetet. Tulajdonképpen lefele bővítik két osztállyal a képzést, vagyis nem a VI., hanem a IV. elemi után lehet majd beiratkozni. Eddig ettől a beosztástól azért tértek el, mert a már működő elemi leányiskolák V–VI. osztálya elnéptelenedhet, ha a leányiskola átveszi e korosztály diákjait. Az új minisztériumi előírások szerinti iskola ugyan számos előnnyel jár, de kiépítése csak hathatós minisztériumi anyagi támogatással lehetséges.

Az 1890/91-es értesítő közli a Bournáz János tanár összeállította, minisztériumhoz címzett feliratot a kolozsvári iskola államosítása érdekében.²⁵ Ebből kitűnik, hogy 1890 februárjában már ígéretet kaptak az államosításra, de júliusban azt mégis elhalasztották, pedig a miniszter láthatta nyári látogatásakor, hogy a zsúfoltság tarthatatlan az épületben. Föltétlenül bővíteni kellene az épületet, vagy újat emelni. A várostól nem remélhető több támogatás. Így nem növelhető a diáklétszám, pedig Kolozsvárt a tankötelesek 27%-a nem jár iskolába (az országos átlag 18%). Franciaországban 53 leányközépiskola működik, és azok mind államiak.

Végül 1892 őszétől mint Állami Felsőbb Leányiskola működik az intézet. Az ekkor kezdődő tanévben 242 diákjuk van, és I–V., a következőben I–VI. osztállyal működnek, de mivel az első három osztály párhuzamos, összesen kilenc osztályuk és 282 diákjuk van. Ez szükségessé teszi, hogy kibéreljék a Bel-Magyar utca és a Trencsin (Bocskai) tér sarkán álló Máriaaffy-ház néhány helyiségét tanterem céljaira (négy osztályuk működik itt). Az igazgatói iroda pedig az igazgatónőnek a Trencsin tér nyugati során lévő lakásába költözik.²⁶ Ugyhogy az iskola háromlaki lesz.

Az új épület iránti remény Wlassich Gyula oktatásügyi miniszternek az 1895. november 4-i iskolában tett látogatása után erősödik meg. Több felajánlott telek közül a minisztérium 1896. december 2-án megvásárolja a Sétatér melletti harmadfél holdas Bánffy-kertet, majd az iskola vezetősége kidolgozza a megtervezendő épület beosztására és berendezésére vonatkozó javaslatot. Ennek alapján Alpár Ignác fővárosi építész megtervezi a kétemeletes épületet, s azt 1899 tavaszától 1900 szeptemberéig felhúzzák. Ez év őszén költözik át az iskola a minden szempontból megfelelő, Sétatérre néző, 23 ablakos frontú, bentlakással és külön karzatos tornateremmel rendelkező ingatlanba. A földszinten és

²⁴ Felsőbb leányiskolánk átalakításáról az állami szervezet szerint. In: *Értesítő* 1887/8. 3–36. Különnyomatban: *A kolozsvári városi államilag segélyezett Felsőbb Leányiskola átalakítása az állami felsőbb leányiskolák szervezete szerint*. Kolozsvár sz. kir. város t. iskolaszéke elé terjeszti az intézet felügyelőbizottsága. Kolozsvárt 1888. 38 old.

²⁵ Boumáz János: Felirat felsőbb leányiskoláink államosítása tárgyában. In: *Értesítő* 1890/91, 3–11.

²⁶ A Máriaaffy-ház akkoriban a Trencsin tér (Fapiac-sor) 14–14/a szám alatt álló kettős épület volt épp a sarkon, 1909-ben lebontották, s helyére épült a Kereskedelmi és Iparkamara szecessziós palotája, ma a megyei prefektúra épülete. Vö. Gaal György: *i. m.* 90–91. De Gerando Antonina ugyanezen a soron, a Bel-Közép (Deák Ferenc) utcához közelebb, a Trencsin tér 4. sz. alatt lakott.

az első emeleten összesen nyolc tanterem, emellett kézimunkaterem, rajzterem, természettudományi előadó kísérleti felszerelésekkel, minden emeleten 2–2 zongoraszoba áll a diákok rendelkezésére. Az 50 fős tágas internátus főleg a második emeletet foglalja el. A földszinten igazgatói lakás és iroda, tanári szoba, tanári könyvtár, egy tanítónői és egy gazdasszonyi lakás, a második emeleten két felügyelőnői lakás is volt. A konyha, mosókonyha, szénpince, éléskamra, két szolgai lakás foglalta el az alagsort. Az ebédlőt a földszinten alakították ki, s liften küldték fel a kosztot. Az épület körüli tágas területet a következő évben bekerítették, kis botanikus kertet, tenispályát (télen korcsolyapálya), gyümölcsöst és veteményeskertet alakítottak ki benne.²⁷

A századfordulót követően általában 250 fő körül mozog a diáklétszám. Egyik-másik túlsúfolt osztályt néha párhuzamosítják. Az új épületben már nem működik a női kereskedelmi tanfolyam.²⁸ Viszont 1895-től az igazgatónő egy új igénynek is igyekszik eleget tenni. Ebben az évben ugyanis megengedik a lányok beiratkozását az egyetemre. Ehhez pedig érettségire van szükség. Az érettségihez nélkülözhetetlen és a leányoknak addig egyáltalán nem tanított tantárgy a latin. De Gerando Antonina magára vállalta, hogy 1897-től az arra jelentkezőknek latin-kurzust tartson. Rögtön két csoportot is indított 8, illetve 9 diáklánnyal. 1898/99-ben már arról számol be az *Értesítő*, hogy három latinos csoport is működik, s az első lányok letették a IV. gimnáziumi latinvizsgát. 1903-ban érettségizik az első három leány²⁹ – természetesen magántanulóként a Római Katolikus Főgimnáziumban. 1910. december 1-jén Sándor József EMKE-főtitkár vezetésével küldöttség utazik gróf Zichy János miniszterhez azzal a kéréssel, hogy a minisztérium vegye át az igazgatónő érettségi előkészítő görög–latin kurzusait. Ez 1911-ben megtörténik, vagyis óradíjat utalnak ki erre a célra.³⁰

1901 ősztől különben új tantervet kapnak a leányiskolák, s ez a tanterv közelít a gimnáziumokéhoz. Miután 1905 őszen a fővárosi felsőbb leányiskolában megnyílik az első gimnáziumi osztály, a kolozsváriak is harcba indulnak egy ilyen osztályért. Az igazgatónő többször is kifejti, hogy az ország második egyetemi városában is kell működnie egy leánygimnáziumnak. Még intenzívebbé válik a küzdelem, miután a városban 1911-ben megnyíló Marianum Római Katolikus Leánynevelő Intézet is indíthat gimnáziumi osztályt.

²⁷ Vö. Felsőbb leányiskolánk új otthona. In: *Értesítő* 1900/1, 3–7; Felsőbb leányiskolánk új otthonának kertje. In: *Értesítő* 1901/2, 3.

²⁸ Az 1896-ban Pallós Albert igazgatása alatt megnyitott Állami Polgári Leányiskola keretében az 1902/903-as tanévben újraindult a női kereskedelmi tanfolyam 9 tanárral és 39 hallgatóval. Vö. *A kolozsvári M. Kir. Állami Polgári Leányiskola s a vele kapcsolatos Női kereskedelmi Tanfolyam Értesítője az 1902–1903. iskolai évről*. VII. évf. II. rész.

²⁹ Nevüket is érdemes megörökíteni: Györke Margit, Gál Erzszi, Titieni Ilona (az utóbbi alighanem román volt).

³⁰ E tanfolyamon főgimnáziumi tanárok adnak elő: Barabás Ábel, Makay Emil, Loky Béla, valamennyien doktorok, Ruzitska Béla pedig már egyetemi rendkívüli tanár. A rajzot a festőművészként is számon tartott Csoma Ilona oktatja. Stern Sámuel ipariskolai mester-tanár szabátszatot tanít.

Az igazgatónő előterjesztésére 1909-ben a minisztérium engedélyezi a VI. osztályt követő női továbbképző tanfolyam beindítását. Ez lesz a VII. osztály, mely 8 diáklánnyal kezdi működését. Az órákat felkért főgimnáziumi tanárok tartják.

Az első, vagyis V. gimnáziumi osztály a Kolozsvári Magyar Királyi Felsőbb Leányiskolában már csak De Gerando Antonina nyugdíjazása után, 1913 őszén indulhat be.

Az iskola – mint azt az igazgatónő többször hangsúlyozta – a diákért van. Kolozsvárt nagyszámú olyan művelt család élt, amelynek fiai egyetemre jártak, e családok leányai nem elégedhettek meg csak az elemi szintű képzéssel. Az egyetem tanárai, a középiskolai tanárok, a hivatalnokok, orvosok, lelkészek írárták be elsősorban gyermekeiket a felsőbb leányiskolába. De egyre nőtt a vidéki birtokos családból származó lányok száma is. Ezeket eleinte az igazgatónő magáninternátusában és megbízható családoknál helyeztek el. Utóbb, az új épületben már tágas bentlakás állt rendelkezésükre. Az arisztokrácia azonban alig képviselt.

Az 1891/92-es tanév *Értesítőjében* közölt statisztika szerint a szülők foglalkozása: hivatalnok 95, tanár-ügyvéd-orvos 50, iparos 31, kereskedő 22. Benyomásunk szerint az állami fizetést élvezőket mind a hivatalnoki csoportba sorolták be. 1896/97-re ez a kimutatás így módosul: hivatalnok 87, tanár-pap-ügyvéd-orvos 58, magánzó 40, iparos 16, őstermelő 16. A két utóbbi kategória jelzi, hogy idővel a nem diplomás szülők is igényelték leányaik kitaníttatását.

Még érdekesebbek a vallási megoszlást tükröző kimutatások. Bár az igazgatónő és a felügyelőbizottsági elnök is református volt, az igazgatónő vigyázott arra, hogy az iskolának ne legyen felekezeties jellege, az intézetben a vallásórákon kívül semmilyen más valláshoz kötődő tevékenység sem történt, még karácsonyi vagy húsvéti ünnepekről sem kapunk hírt. A Marianum 1911-es megnyitásáig a katolikus lányok vannak többségben. A második helyre a reformátusok kerülnek, a harmadikra – mind nagyobb létszámmal – az izraeliták. Bár 1896-ban a belvárosi református elemi iskola átalakul Állami Polgári Leányiskolává,³¹ ami magasabb képzést nyújt, alig érződik, hogy ez a lényegében református fogantatású tanintézet elvonná a diákok egy részét. 1887/88-ban a diákság megoszlása: katolikus 58, református 33, izraelita 14, lutheránus 10, unitárius 5, görögkatolikus 2.

Az államosítás előtti utolsó évben, 1891/92-ben az arány így módosul: római katolikus 91, református 69, lutheránus 23, izraelita 22, unitárius 16, görögkatolikus 2, görögkeleti 1. A 224 tanulóból 106 kolozsvári illetőségű. 1906/7-ben a megoszlás: római katolikus 88, izraelita 66, református 58, lutheránus 29, unitárius 10, görögkatolikus 5, görögkeleti 2. A 258 tanulóból 125 született Kolozsvárt, 2 külföldön. 1912/13-ban, az első gimnáziumi évben ez a megoszlás: izraelita 65, római katolikus 62, református 44, lutheránus 7, unitárius 3, görögkeleti 2.

³¹ A Farkas utca és a Minorita utca sarkán, ma Emil Racoviță-líceum.

A diákélet nagyon családias hangulatú volt az iskolában. Már első tanévtől működött az önképzőkör.³² Kéthetente tartotta gyűléseit, évről évre elnökéül De Gerando Antoninát választották, alelnökül pedig valamelyik tanárnőt. A diákok sorából került ki aztán a titkár, jegyző, pénztáros, könyvtáros. A titkári tisztség rendszerint az iskola legtehetségesebb, legügyesebb tanítványára

A felsőbb leányiskola új épülete

hárult. A körbe szinte minden diáklány beiratkozott. Itt szavalni tanultak, színi előadásokat rendeztek, énekszámokat mutattak be. Nagy dolog volt, hogy 1885/86-ban tudtak vásárolni egy zongorát. Az 1890-es években az igazgatónő pályázatokat írt ki a kör tagjai részére. 1896/97-ben megnyitották a kör „múzeumát”: az igazgatónő beszerezte híres képek, szobrok reprodukcióit. Az önképzőkör tagjai évről évre május 10-én megünnepelték az igazgatónő névnapját. Évzáró ünnepségüket az új épület megnyitásáig a Redut nagytermében tartották, ahol a szülők és rokonság előtt bemutatták számaikat, ilyenkor este 9-ig még táncolhattak is. A kör éltetője az igazgatónő lehetett, mert amikor egy évre szabadságot vett ki, a kör nem működött, s nyugdíjazása után is csak egy évig állott fenn Fazakas József irodalomtanár vezetésével.

Az egész diákélet tulajdonképpen az igazgatónő köré szerveződött. Egyik tanítványa ezt írja:

„Minél többet volt közöttünk, annál boldogabbak voltunk. Azért irigykedtünk a bentlakókra, mert gyakrabban részesültek gondos szeretetében, és közvetlenebbül érezték lelke magával ragadó szárnyalását. Pedig velünk is többet volt, mint más iskola igazgatója: ő vezette az önképzőkört, ő kezelte az ifjúsági könyvtárt is, velünk volt a táncórákon, a Bükkerdőbe rendezett emlékezetes kirándulásokon, még külön főződélutánokat, sőt illemtani órákat is tartott. Megmagyarázta, hogyan kell viselkednünk – az akkori idők illemtanának megfelelően –, ha édesanyánk kíséretében nagyobb társaságban megjelenünk, hogyan bókoljunk jobbra-balra, hogyan ülünk le úgy, hogy bőrácú ruhánk redői még a lábfejet is eltakarják. Még a csinos evésre is megtanított! Valóban, mint egy édesanya, úgy nevelt bennünket mindenre, még a legapróbb dolgokra is kiterjedt a figyelme.”³³

A lányok ragaszkodását jól jellemzi az a kétrészes *A szív munkája* című „hó-dolati játék”, amit Ergane írt, alcímét pedig így fogalmazta meg: *De Gerando*

³² Vö. De Gerando Antonina: Az önképzőkörök jóltevő hatásáról a leányiskolákban. In: *Értesítő* 1895/96, 3–5.

³³ Glatzné Fogarascher Anna: Emlékezés De Gerando Antoninára. In: *Keleti Újság*, 1941. szept. 28.

Antoninának, a nagy honleánynak és lelkes vezetőjükknek tiszteletére előadták az egész ifjú Magyarország nevében bálás tanítványai: a kolozsvári Állami Felsőbb Leányiskola növendékkara. A kis füzetet Budapesten nyomtatták ki 1905-ben. Szerzője az 1904/5-ös tanév önképzőköri titkára, Engel [Gabri]Ella lehetett, Engel Gábor nőgyógyász egyetemi tanár, a Karolina Országos Kórház igazgatójának lánya, aki később is kitűnt a kolozsvári nőmozgalomban. A füzet a szereposztást is közli, s a főszerepet ő játssza a darabban.³⁴

A tanári kar vezetője nyilván az igazgatónő volt, aki polihisztorként egész sor tantárgyat tanított. Alaptárgya, a francia nyelv mellett számtant, éneket, nevelést, gazdaságtant, latint oktatott, s alkalmilag bármelyik tanárt helyettesítette. Rendszerint két egyetemi diplomás alaptanárt alkalmazott az iskola, egyet a magyar–történelem, egyet pedig a matematika–fizika–kémia oktatására. A többiek valószínűleg Budapesten az Erzsébet–nőiiskolában szereztek polgári iskolai tanítónői diplomát, s szükség szerint több tárgyat is tanítottak. Néhány tárgy oktatására helyetteseket, óraadókat hívtak meg.

Az első férfi oktatójuk, Széchy Károly tíz évig volt az iskola nagyra becsült, „rajongással szeretett”³⁵ magyar–történelem tanára. 1890-ben a kolozsvári egyetem irodalomtörténet-professzora lett, majd a fővárosi egyetemre vezetett életútja. Az Akadémia levelező tagjául választotta. Könyvek és tanulmányok sorát írta. Utódai közül Versényi György irodalomtörténész,³⁶ Cs. Papp József Dante-fordító egyetemi magántanár, valamint Fazakas József is köztiszteletnek örvendett. A matematika–fizika tanszéken a második tanévtől Bournáz János, több tanulmány szerzője, oktat 1910-ig, utóda 1911-től Szombathy Kálmán, aki a világháború kitörésekor bevonul, s 1915. január 21-én Kirlibaba mellett hősi halált hal.³⁷

A tanítónők sorából az első, a Kolozsvárt született Binder Laura, tíz évvel volt fiatalabb az igazgatónőnél. Az iskola megnyitásától kezdve elvételeig itt tanított németet, természetrajzot, tornát, mikor mire volt szükség. Még néhány cikket, tanulmányt, útirajzot is közölt. 1882-től tanított Butyka Vilma főleg németet és magyart, szintén írt cikkeket. 1884-től Békéssy Lilla a kézimunka-, rajz- és szépírásoktató. 1891-ben kerül a tantestületbe Biela Mária okleveles felső leányiskolai tanítónő. Francia, német, neveléstan az alaptantárgyai. Ő lesz az igazgatónő legmegbízhatóbb támasza, utódának nevei ki, mint arra egy ajánlása

³⁴ *A szűv munkája.* Hódolati játék két részben. Írta Ergane. Tiszta jövedelme a «Teleki Blanka kö» javára. Müller Károly Könyvnyomdája, Budapest 1905. A darabban fellép Engel Gabriella (utóbb Kauntz Józsefné) húga, Engel Lili (Kornélia) is, aki Gyergyay Árpád orvosprofesszor felesége lesz, s e sorok írójának nagyanyja.

³⁵ De Gerando Antonina: *A kolozsvári Felsőbb Leányiskola története 15 évi fennállás után*, 5–13.

³⁶ Versényi az Erdélyi Irodalmi Társaság titkára is volt, s az ő kezdeményezésére a Felsőbb Leányiskola gyűjtötte pénzből 1897. március 15-én emléktáblát helyeztettek a kolozsvári Biasini-szálló falára megelőve a helyet, ahol 50 évvel korábban Petőfi Sándor és neje megszállt. A leplezéskor Versényi mondott beszédet.

³⁷ Cs. Papp József: Szombathy Kálmán 1878–1915. In: *Értesítő* 1914/15, 5–9.

is enged következtetni.³⁸ Elsők között leérettségizik, beiratkozik az egyetemre, és francia–latin szakos diplomát szerez, 1915-ben pedig másodállásban az egyetemen francia lektorként alkalmazzzák. Ő és Fazakas József is az első világháború után megalakuló református leánygimnázium alapemberei lesznek, 1927-ig tanítanak ott. Biela 1920–1922 között az igazgatónői tisztséget is betölti.³⁹ 1893-ban lesz a tanári kar tagja Lindner Augusztia felsőbb leányiskolai tanítónő, ő számtant, kézimunkát tanít. De Gerando Antonina nyugalmazása után ő az internátus igazgatónője. Még számos tanítónő hosszabb-rövidebb ideig a tantestület tagja. Már jeles férje miatt is érdemes megemlíteni a németet és franciát tanító Sándor Józsefné Sólyom Fekete Margitot, az EMKE főtitkárának feleségét vagy Schmidt Henrikné Hoffmann Frida némettanítónőt, az egyetem német szakos professzorának a hitvesét. Mindketten 1910 körül kerültek az iskolába. Ekkor már férjes nők is vállaltak állást. A korábbi tanítónők, ha férjhez mentek, feladták állásukat. Mivel a zenetanítás egyénileg is folyt, a város szinte valamennyi zenetanára több-kevesebb órát adott az intézet diáklányainak. Az első években Melka Vince festőművész tanította a rajzot.

Az iskola államosításáig nem volt külön iskolaorvos, s szükség esetén Purjesz Zsigmond belgyógyász professzorhoz fordultak, aki mindig készséggel nyújtott segítséget. 1893-tól Engel Gábor nőgyógyász, kórházigazgató az iskolaorvos és egészség-tanár. 1898-tól Rosenberger Mór belgyógyászati tanársegéd, majd gyakorló orvos végzi e teendőt.

Antonina tanárnő élete a kolozsvári intézet megnyitása után teljesen összeforr az iskolával. Mondhatni reggeltől estig minden tevékenységen jelen van, mindenről tud. Az új épület felhúzásáig lakásán internátust tart⁴⁰ – nem tudni hány leánynak, de azokról rendszeresen gondoskodik, s otthon egyedül intézi az egész adminisztrációt. Főleg az államosítás utáni értesítőkből említi évről évre, hogy óráinak megtartása mellett „végezte a sok irodai munkát”. Az 1897/98-as tanévben említi, hogy Biela Mária letette az érettségét, s emellett „segédkezett a hivatalos iratok végzésében”. 1900-tól az igazgatónő lakása az épületben volt, ahol a bentlakóknak az édesanyját igyekezett helyettesíteni.

„Leggyöngédebb a kicsi első osztályos bentlakók iránt volt, akik kezdetben bizony sokat sírtak az elhagyott otthon, főleg édesanyjuk után. De a »jó Ónagysága« mellett csakhamar megvigasztalódtak: reggelenként kezének gyöngéd érintésével maga keltette fel őket, és ha nagyon búsultak, megsimogatta, megcsókolta

³⁸ „Az én legkedvesebb növendékemnek és szellemi gyermekemnek, Biela Mariskának, aki erősen hiszem, nyomdokomba fog lépni és tovább fog küzdeni egykor ugyanazon eszméért, amelyekért én küzdöttem egész életemen át, aki hovatovább, mindinkább közeledik azon eszményi tanítónőhöz, amelyről én álmodozom, az együtt töltött évek emlékére ajánlja De Gerando Antonina.” *Reformjavaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve*. Dr. Wlassich Gyula és Zsilinszky Mihály nagyméltóságúak bölcs jóindulata elé terjeszti De Gerando Antonina. Kolozsvár 1896, 3.

³⁹ Függelék. Összeállította: Vörös Alpár István Vita, Binder Mária. In: *Az alma mater vissza-köszön*. Gloria Kiadó, Kolozsvár 2010, 400, 402, 406.

⁴⁰ Szász Béla: Tíz év múltán. In: *Értesítő* 1889/90, 9–13.

őket – sőt játékot is vett nekik. [...] Volt eset, hogy egyik-másik csitri zavarta a nagyobbak tanulását. Nem büntette a szigorú szavak zuhatagával, hanem 2-3 hétre maga mellé vette, mint saját gyermeke, vele együtt lakott, folytonosan az ő jóságos, finomlelkű környezetében volt, és a nyugtalan kislány megjavult.”⁴¹

Még az új épületben is három évig saját költségén vezette az internátust, csak 1903. augusztus 15-től került az be az állami költségvetésbe. Ezután lehetett volna külön igazgatónőt alkalmazni vezetésére, de Antonina ezt a tisztséget is magára vállalta. Ekkor már két bentlakó oktató, két francia nevelőnő, egy gondnok, egy ruhatáros és egy betegápoló nő segítette a lányok gondozását. Azért szinte minden reggel a II. emeleti hálósobákban kezdte a munkanapot, s este is ott búcsúzott el a lányoktól. Az étkezéseken is többnyire jelen volt.

A 32 évi igazgatósága alatt kétszer távozott el hosszabb időre az iskolából. Először 1885. február 6-tól kezdve egy hathetes tanulmányutat tett Olaszországban és Franciaországban. Felkereste a római és milánói felsőbb leányiskolákat, majd ifjúsága színhelyén, Franciaországban külön miniszteri engedéllyel négy tanintézetet látogatott meg. Büszkén említi, hogy a miniszter rögtön igazgatói állással kínálta meg, amit azonban nem fogadott el. Tapasztalatait nemcsak az *Értesítő* hasábjain összegzi, hanem a *Nemzeti Nőnevelésben* is közzéteszi.⁴² Minduntalan hangsúlyozza, hogy mennyivel jobbak a francia iskolák, mint a túlterhelt németek, s a magyarok mégis a német mintát követik.

„Nem tömik tehát a gyermekek fejét száraz tény- és adathalmazzal, de gondolatokat igyekeznek benne fakasztani, lelkét akarják gazdagítani, belértékét növelni és erkölcsi értékét megszilárdítani.”⁴³

Másik hosszabb távolléte az 1891/92-es tanévre esett, amikor édesanyja megbetegedett, s kénytelen volt ápolására Pálfalván tartózkodni. Beadta lemondását, de azt a város nem fogadta el, egyéves szabadságot engedélyezett neki, ez alatt Binder Laura volt a megbízott igazgató. Úgy tűnik, 1905-ben is felmerült távozásának lehetősége, s ekkor írta *Búcsú, Kolozsvarhoz!* című szép röpiratát, melyben elmeséli Kolozsvárra kerülése körülményeit, negyedszázados tapasztalatait összegzi, s rámutat, hogy sokan akadályokat gördítettek munkája elé:

„Sehogy sem értettek meg. De azt már senki sem tagadhatja el tőlem, hogy születésemtől ezen percig csupán az eszmény vezetett. Egy utat követtem, amelytől

⁴¹ Glatzné Fogarascher Anna: Emlékezés De Gerando Antoninára. In: *Keleti Újság*, 1941. szept. 28.

⁴² De Gerando Antonina: Tanulmányi jegyzetek az olasz és francia felsőbb leányiskolákról. In: *Értesítő* 1884/85, 3–23; De Gerando Antonina: Az olasz felsőbb leányiskolákról. In: *Nemzeti Nőnevelés*, VI. évf. (1885), XI. köt., 169–172; Uő: A francia felsőbb leányiskolákról. In: *Nemzeti Nőnevelés*, VI. évf. (1885), XI. köt., 256–266.

⁴³ De Gerando Antonina: *Tanulmányi jegyzetek az olasz és francia felsőbb leányiskolákról*, 10.

semmi sem térített el. S ezen eszménynek feláldoztam vagyonomat, erőmet, egészségemet, életemet.”⁴⁴

A konfliktust bizonyára sikerült áthidalni, mert Antonina továbbra is igazgató maradt.⁴⁵ A 1909/10-es *Értesítő* említi, hogy december 4-én az igazgatónő „halálosan megbetegedett”, és csak környezete emberfeletti ápolásának köszönheti, hogy felépült. Betegeskedésének visszhangja a következő tanévet záró beszédének üzenete:

„Szeressétek az életet, mert az élet szép és becses, csak széppé kell tudni tenni, és ez mindenkinél saját magától függ.”⁴⁶

Az iskola életének tükröi az évente kiadott értesítők.⁴⁷ Ezek rendszerint egy bevezető tanulmányt tartalmaznak, eszme-futtatást, amelyet legtöbbször (16 alkalommal) maga az igazgatónő ír. Utána következik a felügyelőbizottság tagjainak felsorolása (az államosításig), majd a tanári kar névsora besorolással, a tanulók osztályonkénti névsora, a statisztikai kimutatások sora, a tanév története (kiemelt, emlékezetes események, ünnepélyek), az önképzőkör vezetősége, évi tevékenységük, 1908-tól az igazgatói évről évről beszédet is közlik. 1891–1900 között a női kereskedelmi tanfolyam adatait külön fejezet összegzi. Az értesítők nem túl terjedelmesek, s az ezeket szerkesztő igazgatónő évről évre kifejtette bennük nevelési nézeteit.

A Teleki Blanka Kör

Az igazgatónő nem elégedett meg az iskolai nevelőmunkával. Tanítványait az iskola elvégzése után is figyelemmel követte, igyekezett magához és az iskolához kötni. Egyik módszere volt erre a kéthetente egyszer délután tartott francia társalgási kör.⁴⁸ 1890-ben aztán megalakította a Teleki Blanka Kör, amelybe rögtön ötvenen jelentkeztek.

„[Ez] feladatául tűzte ki magának, a szeretett iskola emlékére, jót tenni, nem annyira alamizsnát osztogatni, mint szellemileg hatni, enyhíteni igyekezni az emberi szenvedéseken [...]”⁴⁹

⁴⁴ De Gerando Antonina: *Búcsú, Kolozsvárhoz!* 8.

⁴⁵ Az 1905-ös búcsújáról az – általa szerkesztett – értesítőben nincs szó. Mindössze ez a röpirat, valamint az alább idézett és Adynak tulajdonítható cikk jelzi, hogy valamilyen konfliktusnak kellett lennie. Végül is könnyen felmerülhetett, hogy a 60. évet betöltött igazgatónőt nyugdíjba kellene küldeni.

⁴⁶ De Gerando Antonina: Igazgató évről évről beszéde. In: *Értesítő* 1910/11, 67–68.

⁴⁷ A kolozsvári egyetemi könyvtárban az A 622. jelzetű sorozat tartalmazta valamennyi füzetet 1880/81-től 1917/18-ig és 1940/41-től 1943/44-ig. Jelenleg hiányzik az 1907/8-as füzet, és ez a kolozsvári Akadémiai Könyvtár P.u. 2415. és P.c. 846. jelzetű elég hiányos sorozataiban sincs meg.

⁴⁸ De Gerando Antonina: *Az élő nyelvek tanításáról a felsőbb leányiskolákban.* In: *Értesítő* 1883/84, 3–5.

⁴⁹ De Gerando Antonina: Visszapillantás a kolozsvári Felsőbb Leányiskola tízévi szellemi működésére. In: *Értesítő* 1889/90, 3–8.

Nem utolsósorban csodált nagynénje kultuszát is e kör révén igyekezett megteremteni. A kör számára 1892-ben – miközben Pálfalván édesanyját ápolta – megírta *Gróf Teleki Blanka élete* című munkáját. Ennek tizenkét fejezetében meséli el Teleki Blanka életútját, különös hangsúlyt fektetve intézete bemutatására, és ezt hangsúlyozza:

„Szidás, büntetés nem is létezett az ő intézetében, de ahelyett boldogságtól ragyogó arc, a szeretetnek azon meleg, egészséges légköre, az a hősiesség viágása uralkodott mindenütt, mely leginkább készíti elő a lelket az élet küzdelmére.”⁵⁰

A kör elnöke természetesen De Gerando Antonina lett, s minden évben a május 10-i névnapiján tartották a közgyűléseket. Valósággal meglepő, hogy e kör három kiadványsorozatot is indított, mindegyiket az elnöknő szerkesztette. Sajnos könyvtárainkban, de még a bibliográfiákban is csak néhány füzet adatai találhatóak meg.

A Teleki Blanka Kör évkönyvei 1890-ben indulhattak, Kolozsvárt az V. évkönyvtől (1894) a XV. évkönyvig (1904) található öt füzet.⁵¹ Ezekben szerepel a kör tagnévsora, az elmúlt évi tevékenység összefoglalása, rendszerint az elnöknő közgyűlési beszéde áll az élen. Mindegyik tag a közgyűlésen beszámol arról, hogy mi jót tett: egy kisfiút megtanított írni-olvasni, valakinek könyvet ajándékozott, szegény gyermeket felöltöztetett, egy ifjúsági olvasmányt magyarra fordított, egy falusi ünnepséget szervezett. 1893. december 5-én megalapították a kolozsvári állatvédő egyesületet. Kossuth-szoborra, Teleki Blanka-emléktáblára gyűjtöttek. A tagságdíj 2 korona volt. Ezt részben arra akarta fordítani az elnöknő, hogy 1898-tól egy-egy pályázat útján kiválasztott tehetséges fiatal tanítónőnek párizsi tanulmányutat biztosítsanak. A pénz többi részét kiadványokra költötték. Az 1904-es XV. évkönyv már 215 tagot tart számon, de csak 70-en fizették be a rendes tagságdíjat. Néhányan azonban gyűjtöttek, és így felülfizettek. 1905-re jelenhetett meg a XVI. évkönyv, amelyet megküldtek a *Budapesti Naplónak*, s az egy Ady Endrének tulajdonított (aláíratlan) kis ismertetést közölte róla: *Egy szomorú évkönyv*.⁵² Azért szomorú, mert szerkesztője bejelenti, hogy utolsó, ugyanis távozni fog Kolozsvárról, s így a kör megszűnik.

A Teleki Blanka Kör
1904-es évkönyve

⁵⁰ De Gerando Antonina: *Gróf Teleki Blanka élete*, 27.

⁵¹ A Magyar Könyvészet még a XII. (1901) és a XIV. (1903) füzetet is regisztrálja.

⁵² Ady Endre: Egy szomorú évkönyv. In: *Budapesti Napló*, X. évf. (1905). 189. sz. (júl. 11.).

„Gyönyörű célokot tűzött volt maga elé ez a kör. Új és igazi műveltségű magyar nőket nevelni, akik majd a gyermekekbe művészi érzéket fejlesszenek, altruizmust, lelkesedést, szeretetet oltsanak.”⁵³

Az ismertetés szerint a kör utolsó találkozója szeptemberben lesz Pálfalván, ahol leleplezik Teleki Blanka emléktábláját. Tudjuk, hogy az igazgatónő végül nem távozott Kolozsvárról, de arról nincs hírünk, hogy megtörtént-e az emléktábla-leleplezés. A kör viszont valószínűleg feloszlott. Az évkönyvek mellett kiadták a Teleki Blanka Kör Kis Emlékkönyvei sorozatot. Ezek is vékony füzetek, a kolozsvári könyvtárakban az első négy (1893–1896) és a hatodik (1898) emlékkönyv található meg.⁵⁴ A volt tanítványok kis írásai látnak itt nyomdafestéket, „novellácskák”, útirajzok. Érdekes a II. emlékkönyvben az elnöknő írása *A szent út* címmel.⁵⁵ Mint nagy Kossuth-rajongó, részt vett Kossuth Lajos Turintól Budapestig tartó gyászmenetében, s erről számol be. Az 1898-as emlékkönyvben testvére, Attila haláláról ad hírt, és arcképét a körnek ajándékozza.

A Gr. Teleki Blanka Kör kiadványai könyvsorozat szintén 1893-ban indult. Nem mindegyik kötetten feltüntették fel a sorozat nevét és a kiadvány számát. Az I. kötet előszava azt közli, hogy a kör 1892. május 10-i közgyűlése hozta azt a határozatot, „hogy 16-19 éves mindkét nemű ifjúság számára könyveket fog kiadni”. Így a sorozat részére lefordította Alfred Dumesnil *Művész benyomások Rembrandtól Beethovenig* című munkáját. Ugyanebben az évben jelenik meg a II. kötet: Michelet *D’Arcy Johanna* című művének fordítása. A III. kötet Edgar Quinet munkája *Olasz forradalmak* címmel. A IV. kötet egy tanítvány⁵⁶ fordítása (André Laurie: *A varázsló titka*. Ifjúsági olvasmány. Kolozsvár 1898). Az V. kötet édesanyja, De Gerando Ágostné gróf Teleki Emma *Antonina és Attila könyve* című sorozatából készült 600 lapos válogatás, félszáz történetet, jelenetet közöl. Ez Budapesten jelenik meg. Utóbb a kör évkönyvekben e sorozathoz számítja a *Gróf Teleki Blanka élete és az Aki másra gondol (Egy felsőbbrendű társadalom a-b-c-je*. Budapest, 1897) című munkáit is.⁵⁷

A tankönyvíró

De Gerando Antonina az 1880-as évektől kezdve ismételtelen rámutatott, hogy mennyire hiányoznak a jó tankönyvek.⁵⁸ Amik vannak, németből fordítottak, inkább a tanárok kézikönyvéül szolgálhatnak. Ő maga már nagyon korán

⁵³ Uo.

⁵⁴ A budapesti Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható a VIII. kötet (1901) is.

⁵⁵ De Gerando Antonina: *A szent út*. In: *A „Teleki Blanka” Kör második kis Emlékkönyve 1894-re*. Kolozsvár 1894, 3–20. (A címlap gyászkeretben jelent meg.)

⁵⁶ A 336 oldalas kötetet Grün Ilona, a Teleki Blanka Kör tagja fordította le.

⁵⁷ *A „Teleki Blanka Kör” eddigi kiadványai*. A Teleki Blanka Kör tizenötödik Évkönyve 1904. Kolozsvár 1904, 22–23.

⁵⁸ Pl. De Gerando Antonina: *Indítvány a felsőbb leányiskolák érdekében*. In: *Értesítő 1885/86*, 3–7; uő: *Reformjavaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve*. Kolozsvár 1896; uő: *A felsőbb leányiskolákról*. Budapest, 1913.

hozzáfogott tankönyvek írásához. Meglepő módon nemcsak a szakjának tekinthető francia nyelvből, hanem jóformán mindenből, amit tanított. Tankönyveinek elbírálása csak a kor más hasonló munkáival összevetve volna lehetséges. Mi csak csoportosításukra, részben ismertetésükre vállalkozunk.

Tankönyveinek egy része ténylegesen az iskolásoknak szól, s úgy tűnik, hogy a több kiadást megért franciakönyve iskoláján kívül is sikeres lehetett. Ebbe a csoportba sorolható a még Budapesten megírt és 1875-ben kiadott *Elméleti és gyakorlati okadatolt eredeti magyar számtan, a méter-rendszer alapos ismertetésével*. Alsó gymnasiumok, intézetek, képezdek, ipariskolák, tanítók és főképp szülék számára meg magánhasználatra (238 lap). Egészen meglepő, hogy egy alig harmincéves, pályakezdő tanárnő ilyen munka írásába fogjon. Bizonyára a két-három éves tapasztalata idején nagy szükségét érezte e tankönyvnek. A kolozsvári egyetlen könyvtári példánya a Brassai-hagyatékból maradt fenn: a tudós matematika-professzor, tankönyvíró is szükségét érezhette e mű beszerzésének.⁵⁹ Másik meglepő tankönyve a *Zene-elmélet és ének-iskola az új francia (Chevé) tanmód szerint képezdek, elemi- és középiskolák számára*. Ezt már Kolozsvárt írta 1884-ben, de Budapesten tette közzé. Az előszóban említi, hogy ő hét éve használja e módszert Budapesten és Kolozsvárt, s jónak találja. Joseph-Maurice Chevé az 1840-es években dolgozta ki módszerét, s az mind francia, mind angol földön sikert aratott, sőt a Kodály-módszer előfutáraként emlegetik. A százlapos tankönyv külön érdekessége, hogy Liszt Ferenc írt hozzá ajánlást. „Igen tisztelt barátnőm” megszólítással kezdi sorait, és elismeri a Chevé-módszer érdemeit. Végül leszögezi: „Nagysád a Chevé-féle rendszernek magyarrá fordításával új érdemekeket szerzett az eddigiek mellé”. A harmadik úttörő tankönyve a *Rövid latin nyelvtan a leánygimnáziumok számára és magánhasználatra* (Kolozsvár, 1899). Minden bizonnyal az első nő által írt és nőknek szánt magyar latinkönyv. Kisöccsének és tanítványának, De Gerando Félixnek ajánlja. Mint rámutat, 35 évvel korábban még Franciaországban írta e művet, amikor négy fiút készített elő vizsgára, de most elővette, s kiadásra érdemesnek vélte. Tulajdonképpen az érettségire készülő lányoknak lehetett szüksége egy ilyen tankönyvre. A kötetten I. rész szerepel, a II. része (ha volt is) nem került sajtó alá.

Francia nyelvkönyveit az 1890-es években írta, amikor már kellő tapasztalattal rendelkezhetett e nyelv tanítását illetően. Érdekes módon ezek Pozsonyban és Budapesten láttak nyomdafestéket, a kolozsvári könyvtárakban egyetlen kiadásuk található meg, ami arra utal, hogy legfeljebb a szerző iskolájában használták őket. *Francia olvasókönyv a magyarországi felső leányiskolák II., III. és IV. osztályai számára* – hirdeti az 1891-es pozsonyi első kiadás címlapja. A II. átdolgozott, bővített és szótárral ellátott kiadás ugyancsak Pozsonyban jelenik meg 1896-ban. *A kezdő francia legelső mestere* című tankönyvét szintén Pozsonyban adták ki 1893-ban. Nem ajánlkozik csak a leányok használatára. Ennek egy harmadik kiadása található

⁵⁹ Előszavát 1875. július 15-én, Hosszúfalván írja. A kolozsvári Akadémiai Könyvtár unitárius állagában található kötet jelzete: U 66031.

Kolozsvárt, mely 1909-ben jelent meg Budapesten. Előszavában említi, hogy a tankönyv anyagát hat hónap alatt szokta egy osztályban megtanítani.

Tankönyvei másik csoportja kifejezetten a leánynevelést szolgálja, a női élet-hivatásra való felkészítést az 1880-as évek elvárásai szerint. Többször is hangsúlyozza, hogy nem talált e célra megfelelő tankönyvet, s ezért fogott hozzá megírásukhoz. Mindjárt az első kötet címe meglepő: *Nőtán, vagy az asszonyi hivatás tudománya. Intézetek, képezdek, felső nép- és polgáriskolák meg magánhasználat számára*. Kendilónán írta, és Kolozsvárt jelentette meg 1880-ban. Úgy tűnik, hogy egy új szót, új tudományágat teremtett e művével. Megpróbálta összefoglalni mindazt, amit egy fiatal nőnek tudni kell

„[...] az életről, annak rendeltetéséről, kellékeiről s azon számos kötelezettségéről, mely e földön reá vár.”⁶⁰

Mindjárt a bevezetésben tisztázza:

„A nő élete ugyanis, rendeltetésénél fogva, a házi tűzhely körül folyván el, ő a család belső világára és fejlődésére döntő befolyást gyakorol.”⁶¹

Az erkölcsstani fejezetnél ugyancsak rámutat, mi is a nőtan:

„Az erkölcsstan e szerint a kötelességek és jogok pontos ismertetése tudományos szempontból. Minthogy pedig a nőtan azon kötelességekkel és tulajdonokkal foglalkozik, melyekre a nőnek szüksége van, hogy az élet bármily körülményei közt törvényének megfelelően, szükségképp magába kell hogy foglalja az erkölcsstannak a nőkre vonatkozó részét is.”⁶²

A tizenkét fejezet sorra veszi a női élet legfontosabb jellemzőit, s mindenütt hasznos tanácsokat ad. Az *Önnevelés* fejezetnél a tehetség fejlesztésének, a rendszeres mozgás, sport, a tisztaság szeretetének a szükségességére figyelmeztet. A nő boldogságának egyik forrását a műveltségben látja. Aztán következnek a nő kötelességei az atyai házban, feleségként, anyaként, a cselédekkel és az alája rendelt egyénekkel szemben. Ez a IX. fejezet nagyon meggondolkodtató: olyan háztartást vezető asszonyokat képez, akiknek a keze alatt természetszerűleg cselédek, szolgák lesznek, s azokkal emberségesen, példamutatóan kell bánni, mert a jobbagság, „a barbárság ezen utolsó maradványa 1848-ban megszűnt”, tehát a szolgák is szabad emberek.⁶³ Egyértelműen e könyvből kiviláglik, hogy családja jórészt főúri kastélyokban élt, s városi viszonylatban is a nagypolgárság szempontjaihoz igazodik. Szó van még a közérényekről: a nőnek honleányként kell viselkedni, szerepet kell vállalni a társadalomban. Nem utolsósorban a természettel szemben is kötelességei vannak egy hölgynek: minden életet, az állatokét is tisztelni kell.

⁶⁰ De Gerando Antonina: *Nőtán, vagy az asszonyi hivatás tudománya*. Kolozsvárt 1880, 101.

⁶¹ Uo. 7.

⁶² Uo. 19.

⁶³ De Gerando Antonina: *Nőtán, vagy az asszonyi hivatás tudománya*, 76.

Következő tankönyve az előbbinek egy részét dolgozza ki, részletezi, ez a *Neveléstan* (Kolozsvár, 1881). Az előszóban leszögezi:

„Nincs talán a földön nehezebb, mindenesetre nincs magasztosabb feladat, mint a nevelés. És nincs olyan, melyhez egyáltalában az emberek kevesebbet értenének, noha majd mindenki hivatva van annak gyakorlására.”⁶⁴

Úgy találta, hogy nincs jó magyar neveléstan, az ilyen tárgyú művek mind német munkák összeolvasztásából keletkeztek. Ő semmilyen tankönyvre sem alapozott, az élet tapasztalatai alapján írta művét. Mindössze három fejezetre oszlik. Az egészség alapelveit az I. rész tisztázza: szó van itt a táplálkozásról, lélegzésről, melegről, világosságról, mozgásról. A lélektan alapelveit a II. részben foglalja össze: itt az értelemről, szívről, jellemről, erkölcsről olvashatunk. A III. rész tartalmazza a szorosan vett „neveléstudományt”. A fiatal életének két korszakát különbözteti meg: az első 6–7 éves korig tart, a második 14–15 éves korig, és megállapítja:

„14 éves korban be van fejezve a szoros értelemben vett nevelés. Ezután ugyanis közvetve igen, de közvetlenül semmiképp sem lehet többé az egyedre hatni, mert az önképző vagy önfejlesztő korba jutott.”⁶⁵

Befejezésül a kötet végére 42 szerző lélekiemelő gondolatait illeszti.

Harmadik, szintén növendékei számára írt témába vágó kötete a *Háztartástan, vagy a nő legszükségesebb életismereteinek rövid előadása* (Budapest, 1883). E tárgyhöz sem talált kézikönyvet, így maga írta azt meg növendékei számára. Öt fejezetre oszlik, s mondhatni teljes enciklopédiája a korabeli polgári életnek. Az I. rész a szorosan vett háztartási ismereteket tartalmazza: a cselédekkel való bánás, a lakás, a konyha, a kamara, padlás, pince, a bútorzat tisztán tartása, gondozása, a fűtés, világítás biztosítása, az étkezés rendje, az elsősegélynyújtás, a baromfiak, tehenek tartása, a veteményes és a gyümölcsös rendje a századvégi normáknak megfelelően van itt leírva. Azonban a szerző nem elégszik meg ezzel, a – talán otthon is részben elsajátítható – ismeretanyaggal. Olyan témákba is elvezeti az ifjú hölgyet, amelyeket még fiúiskolákban sem tanítottak akkoriban (s talán ma sem!): *Az államgazdászat alapelvei* (tőke, pénz, vagyon, fogyasztás); *Az alkotmányról* (mit tartalmaz a magyar alkotmány, mi a végrehajtó, illetve a bírói hatalom); *A legszükségesebb törvények ismertetése* (nemzetközi jog, polgári jogok és köteleességek, magánjog, büntetőjog); *A társadalmi tudomány (szociológia) rövid vázlatja*. Az ennyi tudással életbe induló ifjú hölgy már szellemi partnere lehetett az egyetemet végzett férjnek is. Magára vállalhatta a család, a gazdaság vezetését, ha az élet úgy hozta.

⁶⁴ De Gerando Antonina: *Neveléstan*. Kolozsvárt 1881, 5.

⁶⁵ Uo. 109.

Az író-fordító

De Gerando Antonina az iskolai munka mellett, főleg szünidőkben, vidéki tartózkodásai idején szorgalmasan forgatta a tollat. Írt, szerkesztett és fordított. E vonatkozású munkásságának egy része a Teleki Blanka Körhöz kötődik, s ott már említettük. De annál sokkal tágabb körű is. Kötetei többsége ifjúsági olvasmányul készült, nevelő jellegű.

Még 1880-ban megírja *A munka történetének rövid vázlatát* (Budapest, 1880) gróf Wass Ottiliának ajánlva, mint aki az „európai haladási eszmék színvonalát” elérte. Végigköveti az ókorban, középkorban és újkorban a munka szerepét, majd a IV. részt, a munka „felszabadulását” 1789-től, a francia forradalomtól számítva: ezután mindenkinek tehetsége szerint szeretettel kell dolgoznia. Ez a kötet is bizonyítja, hogy a szerző gondolkodása a francia polgári liberális eszmék jegyében alakult ki, s ezeket magyar földön is tovább élte.

Ugyancsak Budapesten jelent meg *Az emberiség jóltevői* (1887) című kötete, például szolgáló nagy emberek jellemrajzait gyűjti egy csokorba: a 13 személy közül 7 olasz és francia, az egyetlen magyar Hunyadi János.

Nevelő jellegű lehet a *Pali gyermekéje s ifjúsága* (Budapest, 1889.) című kötete is. Mindkét nembeli 12–15 éves fiataloknak írta. Erre és az *Ifjúsági színművek* (Budapest, 1891) című 227 oldalas kötetére nem találtunk rá, de az utóbbi hihetőleg azokat a jeleneteket, kis darabokat gyűjti kötetbe, amelyeket diáklányai számára írt, s az önképzőkör keretében valószínűleg be is mutattak.

De Gerando fordításkötetei hozzávetőlegesen 12 címet ölelnek fel, s nem is kis munkákat. Mondhatni anyanyelvi szinten beszélte mind a francia, mind pedig a magyar nyelvet. Franciára csak egyetlen könyvet fordított, Jókai Mór egyik legismertebb regényét, *A kőszívű ember fiait: Les fils de l'homme au cœur de pierre* (Paris, Ollendorff, 1880). Franciából inkább ifjúsági olvasmányokat tolmácsolt, s néhány, párizsi évei alatt megismert történész munkáját.

Az ifjúsági olvasmányok közé sorolható Theophile Gautier *Fracasse kapitánya* (Budapest, 1873), Louisa May Alcott *A kis Rózsa hat nagynénje és hét unokaöccse*, amely Destez Pál rajzaival három kiadást is megért (Budapest, 1887, 1920 és 1923). George Sand *A hóember* (Budapest, 1887) című kisregényét átdolgozva fordította le.

Nem tűnik ifjúsági olvasmánynak Eugène Noël műve: *Egy együgyű ember emlékirataiból*. Ezt a tolmácsolását még 1874-ben adta közre Budapesten. „Sokat tanulhat belőle mindenki, szegény és gazdag, tudós és tudatlan” – írja a fordító előszavában.

Legterjedelmesebb fordítása Jules Micheletnek *A francia forradalom története* című 12 kötetes történelmi munkája, melynek kötetei 1884–1891 között jelentek meg Kolozsvárt, az egyes kötetek 200–300 oldal terjedelműek. Az Olcsó Könyvtár sorozat kettős füzeteként (104–105. sz.) jelent meg másik Michelet-fordítása: *Lengyel- és Oroszország. Kosciusko legendája* (Budapest, 1895).

Nézetei a tanításról, nőnevelésről

De Gerando Antonina többször is rámutatott, hogy ő családjában a harmadik generáció a nevelés terén Brunswick Terézt és Teleki Blankát követően, s ez iránt elkötelezettséget érez:

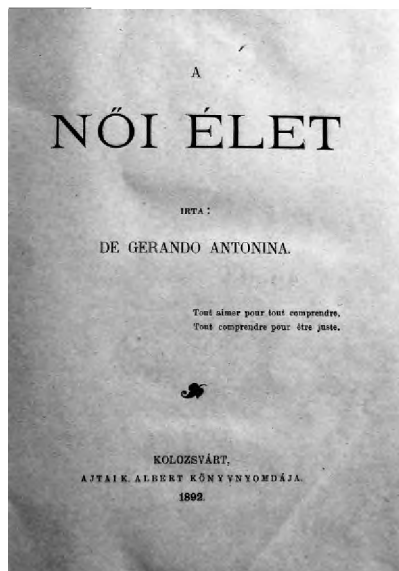
„Ily szent örökséggel lelkemben, ha egyebet igen, de mindenesetre az önzetlen buzgalmat az ügy iránt, nem lehet tőlem megtagadni.”⁶⁶

Kétségtelenül egész életét a nevelés ügyének szentelte. De ennél jóval többet is tett: iskolai, oktatási gyakorlatát megteoretizálta. Mondhatni évről évre az értesítőik hasábjain, valamint a városhoz, parlamenthez, miniszterekhez címzett emlékiratokban, rölapokban és szakfolyóiratokban fejtette ki nézeteit. Mindent elkövetett, hogy megváltoztassa a magyarországi – szerinte német mintára kialakított, rossz – tanügyi rendszert, főleg a nőnevelést illetően. Kevés magyar pedagógus van, aki ennyire harcolt volna elvei elfogadtatásáért. Éppen ezért igen nehéz rendszerbe vonni a mintegy negyed századon át megjelent, témába vágó írásait.

Visszhangja talán csak egyetlen kötetének akadt, amelyet „inkább szívével, mint eszével” írt,⁶⁷ és *A női élet* (Kolozsivárt, 1892) címet viseli. A Hosszúfalván élő unokatestvére feleségének, gróf Teleki Lászlóné Wesselényi Helénnek ajánlja, akit a maga elveinek szeretett volna megnyerni. E harmadfélszáz lapos, öt fejezetre osztott kötetben 15 évi leánynevelői tapasztalatait próbálja összefoglalni az alatt, amíg Pálfalván édesanyját ápolva ideje nyílik a számvetésre. A kö-

tet egyes fejezetei a tíz évvel korábban írt, a „nőtan” körébe vágó tankönyveinek megállapításait is feldolgozzák, de magasabb szinten általánosítva.

A *Bevezetés*ben a lelkesedést, a szárnyalást véli az ember legfontosabb tulajdonságának: ez tesz boldoggá, alkotóvá. *A lány az atyai házában*, *A nő mint feleség*, *A nő mint anya* fejezetek nagyjából a tankönyvi megállapításokat általánosítják. Az utóbbi fejezetben van néhány újszerű megállapítás: a nevelés a bölcsönél kezdődik; a boldog, egészséges gyermek jó is; hősiességre kell a gyermeket nevelni, mert így a hazáért fog élni; a szellemiek mellett mesterséget is kell a gyermeknek tanulni. Meglepő ajánlása, hogy minél tovább tartsák, neveljék otthon a gyermeket,

⁶⁶ De Gerando Antonina: *A női élet*. Kolozsivárt 1892, 7.

⁶⁷ Uo. 251.

„[...] mert az iskola, főképp mostani szervezete szerint, nem nevel, csak tanít, a gyermek sokkal több rosszat lát maga körül, mint jót [...]”⁶⁸

A korábbiakhoz képest új fejezet a IV. *A nő mint önálló, független lény*. Mi történik azokkal, akik nem mennek férjhez? Így válaszol:

„Azon nő, tehát, ki kedveseinek nem élhet, éljen hazájának, a társadalomnak, az emberiségnek.”⁶⁹

Például szövetségekben tevékenykedhet embertársai érdekében. Mindenképpen uralkodjék ösztönein, és őrizze meg szeplőtlen testi és lelki tisztaságát. Az V. fejezet *A nő mint honleány* címet viseli. A nő ne legyen közömbös az emberiség sorsa iránt, de „hagyja a nyilvános tetteket a férfiaknak”. Hazaszeretete ne vonja maga után más népek gyűlöletét. A polgári és politikai egyenlőségben higgyen. Ne tegyen soha semmit meggyőződése ellenére, és így összegez:

„Igazságosnak, jónak, önfeláldozónak kell lennie mindenki irányában, hit-, nemzetiség-, eredet-, vagyon-, állás-, és rangkülönbség nélkül, minden emberben az erkölcsi lényt tisztelve, azt ébresztve.”⁷⁰

Ez a kötet – lehet, hogy éppen az igazgatónő ajánlásával – eljutott az iskola felügyelőbizottsági elnökéhez, Szász Béla egyetemi tanárhoz. A professzor, mint egy tudományos munkát vette elemzés alá, s nem kevés gúnnal 28 oldalas röpiratban bírálta meg *Egy veszedelmes nagy tévedés* címmel.⁷¹ A kötet tartalmának ismertetése után alapvető megállapítása:

„Egy hajadon tehát, aki sem nem feleség, sem anya, tanácsokat, és pedig igen sajátosságos tanácsokat osztogat a magyar nőknek, leányoknak, feleségeknek és anyáknak, kiktől azt várja, hogy önállóan függetlenek legyenek.”⁷²

Szerinte a szerző messze erejét felülmúló feladatra vállalkozik. A francia „szocialisztikus és Comte-ot követő etikusok”⁷³ nézeteit, tételeit vette át francia művekből minden rendszeresség nélkül. Leginkább azon akad fenn, hogy az igazgatónő egész kötetében egyetlenegyszer fordul elő a vallás és Isten szó, de akkor is elutasítólag. Ebből következik, „hogy szerzőnek legmagasabb eszméje a természet”.⁷⁴ Bírálja nemcsak demokrata, hanem egyenesen republikánus nézeteit, egyértelmű németellenességét és franciarajongását, általánosító rossz vé-

⁶⁸ De Gerando Antonina: *A női élet*, 165.

⁶⁹ Uo. 170.

⁷⁰ Uo. 246.

⁷¹ *Egy veszedelmes nagy tévedés*. De Gerando Antonina „A női élet” című könyvének ösmeretése és bírálata. Írta Dr. Szász Béla, a philosophia m. kir. egyetemi tanára. Kolozsvár 1892. Szerző sajátja.

⁷² Uo. 13.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Szász Béla: *Egy veszedelmes nagy tévedés*, 17.

leményét a hazai fiúiskolákról. A könyv ellentmondásokkal és balítéletekkel van tele. Szász Béla így összegez:

„Az egész könyv egy, bár jó és tiszta szándékból elkövetett, de veszedelmes nagy tévedés!”⁷⁵

Kétségtelenül a kolozsvári tanügyi berkekben, az egyetemen másféle neveléstani eszméket hirdettek a múlt századfordulón. Az igazgatónő azért tudta több mint három évtizeden át hangoztatni, ismételten kifejezni elveit, mert nem tulajdonítottak jelentőséget neki, alig-alig olvasták írásait. Ami viszont mellette szólt: tanítványai rajongással szerették.

A *Hét* című, 1890-ben Kiss József szerkesztésében megindított társadalmi, irodalmi és művészeti közlönynek valamelyik munkatársa 1892 őszén Kolozsvárt járva szükségét érezte, hogy felkeresse a megtámadott igazgatónőt, s egy elismerő cikket⁷⁶ írjon róla mint a nevelés terén új eszméket valló nevelőről. „Egy-egy vidéki szemforgató vallástalansággal vádolja Önt, kinek egész élete egy vallás” – veti oda a cikkíró. Antonina portréja a címlapot díszíti.

A tanárnő nevelésről vallott nézetei és tanítási módszerei kétségtelenül újszerűek voltak. Eszméit francia földről hozta, s a tapasztalat során fejlesztette, és egyre következetesebben alkalmazta őket. Nem rajta múltott, hogy számos nézete még a 21. században is utópikusnak tűnik.

Nézeteit tulajdonképpen három téma köré csoportosíthatjuk: milyen szintű legyen és mit tűzzön ki céljául a leányiskola; hogyan és milyen célkitűzéssel neveljünk; mit, mennyit és hogyan tanítsunk. Az utóbbi időkben Kéri Katalin⁷⁷ és Kereszty Orsolya⁷⁸ is alapos elemzés tárgyává tették e kérdéseket terjedelmes tanulmányaikban. Mi csak néhány alap gondolatot próbálunk kiemelni.

A leányiskola megítélése De Gerando 32 évi igazgatói pályája alatt nagyon sokat változott, s nézeteit is ehhez kellett valamennyire alkalmaznia. Az 1880-as években az volt a szempont, hogy minél több városban létesüljön felsőbb leányiskola, s azt az állam tartsa fenn, mert csak így jutott biztos anyagi alaphoz, és csak így lehetett szó fejlesztésről. Az 1885/86-os *Értesítő* élén egy Trefort miniszterhez intézett indítványt közöl,⁷⁹ amelyben azt javasolja, hogy a miniszter hívjon össze egy országos kongresszust, ahol a már működő leányiskolák igazgatói öt kérdést tárgyaljanak meg: 1. nincsen-e túlságos bürokrácia az iskolákban; 2. nem kellene-e Magyarország részletesebb földrajzát tanítani valamelyik felsőbb osztályban; 3. lehetne-e jobban fejleszteni a diáklányok szép iránti fogékonyságát;

⁷⁵ Uo. 28.

⁷⁶ De Gerando Antonina. In: *A Hét*, III. évf. (1892). 44. sz. (okt. 30.), 698–699.

⁷⁷ Kéri Katalin: A modern leánynevelés útjai – De Gerando Antonina. In: *Embernevelés*, 8. évf. (1996), 2. sz., 11–18; Uő: Antonina de Gerando (1844–1914). In: *Femmes pédagogues*. Tome I. – De l'Antiquité au XIXe siècle. Paris 2008, 585–610.

⁷⁸ Kereszty Orsolya: A nők középfokú oktatása a kolozsvári községyi/állami felsőbb leányiskolában a dualizmus kori Magyarországon. In: *Magiszter*, V. évf. (2007), 3–4. sz., 157–172.

⁷⁹ De Gerando Antonina: *Indítvány a felsőbb leányiskolák érdekében*, 3–7.

4. hogyan csökkenthetnék a túlterheltséget; 5. miként lehetne jó tankönyveket adni a diákok kezébe. Az értekezletre nem került sor. Ebben az időszakban az iskola még csak egy általános alpműveltség nyújtására rendezkedett be. Művelt nőket, jó feleségeket és családanyákat képzett. 1892-ben a parlamenthez intézett beadványt a nőnevelés érdekében.⁸⁰ Ebben rámutat, hogy az ország nőoktatása alig emelkedik felül az elemi szinten, pedig a nő a nemzet és a család alapja. Ezért a leányiskolák ne a fiúiskolák tantervét kövessék, sem pedig a német iskolákat utánozzák. A lányokat nem kaszárnýában, hanem családi légkörben kell nevelni. A tanító legyen anya és művész. A férfi ugyan lehet jó előadó, de nevelni igazán csak a nő tud. Éppen ezért a parlament mondja ki: 1. meg akarja alapítani a női középoktatást Magyarországon; 2. a női középoktatás célja az értelemgyakorlás, az erkölcsi érzék megszilárdítása és a nemzeti érzés fejlesztése legyen; 3. a tanítónőnek épp annyi joga legyen, mint a férfi tanárnak; 4. elrendeli tanárnőképezdek felállítását, melyek a női középiskolák részére képeznének tanerőket.

1896-ban Wlassich Gyula miniszterhez és Zsilinszky Mihály államtitkárhoz címzett javaslatcsomagja (*Reform javaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve*) kifejti, hogy míg az elemi oktatás főleg tényeket tanít, a középoktatásnak a gondolkodási képességet kell fejleszteni, vagyis tanulni kell megtanítani. Minden tudományágból csak egyet tanítsanak, de azt alaposan, akár a kutatás szintjéig. Mivel az elemi iskolák gyarlók, két előkészítő osztálynak kellene bevezetni a négyosztályos felsőbb leányiskolát vagy középiskolát.

„A mi tanrendszerünk nem az ő apró részleteiben rossz. Rossz a rendszer a maga egészében. Mert nem a szabadságon alapszik, hanem a katonai fegyelmen [...]”⁸¹

Az 1895. év lényeges változást hoz azzal, hogy a lányok beiratkozhatnak az egyetemre. Tehát ezután már nem csak családanyákat kell nevelni. 1904-ben a nők középoktatásban betöltött szerepéről értekezve⁸² a Pestalozzi Társaságban, miután kifejti, hogy milyenek is képzelni el a jó iskolát, rámutat: a nők mint középiskolai tanárok tudnának elérni igazán jó eredményeket.

„Ezért is már 9 év óta készíték elő Kolozsvárt saját erőmből és a legnagyobb áldozatok árán oly fiatal lányokat az egyetemre, kik még mint felsőbb leányiskolai növendékek, bebizonyították, hogy úgy testi egészségre nézve, mint tanulási képesség és tehetség tekintetében [...] megütik a mértéket, s egykor jó tanerők lehetnek, éppen az én szívem és meggyőződéseim szerint.”⁸³

1905-ben a várostól búcsúzva, miután kifejti nevelési elveit, hasonlóan rámutat a lányok egyetemi képzésének igényére:

⁸⁰ *De Gerando Antonina kérvénye a nőnevelés érdekében*. [Budapest 1892?] 7 old.

⁸¹ *De Gerando Antonina: Reform javaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve*. Aytai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár 1896, 21.

⁸² *A nő szerepe a mai középoktatásban mindálunk*. Felolvasta De Gerando Antonina a „Pestalozzi-Társaság”-ban 1904. Kolozsvár 1904, 19 old.

⁸³ Uo. 18.

„Azért akartam volna, hogy még ittlétem alatt álljon fel a felsőbb leányiskolával kapcsolatosan egy szerény tanfolyam, mely a nőket az egyetemre készítse, de csakis azon növendékeket, akiket az iskola választ ki, és akik arra valók! Ez most nem sikerült, de előbb-utóbb meg fog alakulni a dolgok erejénél fogva, a haza javára.”⁸⁴

Figyelemre méltó tehát, hogy ekkoriban még fel sem merül a teljes leánygimnáziumi osztályok indítása, csak egy kis, arra rátermett csoportot szándékoznak egyetemre juttatni.

1913-ban a *Nemzeti Nőnevelésben* megjelent cikkében⁸⁵ egyenesen szembe száll a felsőbb leányiskolák létét vitatókkal. A leányiskolák célja az általános műveltség kialakítása volt „jobb módú leánynövendékekben”. Az új felfogás szakpályákra készítené elő a lányokat, és diplomaszerezésre kényszerítené őket. Szerinte a leányokból elsősorban embereket kell nevelni.

„Ezért az egyetlen üdvös politika a nevelés, másodsor a nevelés, harmadszor is a nevelés.”⁸⁶

Sajnálattal állapítja meg, hogy a felsőbb leányiskolák halálra vannak ítélve, valószínűleg szakiskolákká (értsd: gimnáziumokká) alakítják őket. Ezt ajánlja:

„A magyar kultúra terjesztése, a jövő nemzedék célszerű nevelése legyen a magyar nők, minden magyar nő legújabb, leghatékonyabb divatja!”⁸⁷

Bár itt nem tér ki a lányok egyetemi oktatására, mégis egyértelmű, hogy Antonina tanárnő pályája vége felé sem vált a kizárólagos leánygimnáziumi oktatás hívévé, mint azt többen is állítják. Csak a nők egy kiválasztott, rendkívül tehetséges rétegét juttatta volna egyetemre elsősorba azért, hogy majd tanárnők, nevelők legyenek.

A második kérdéskör, a hogyan és milyen célkitűzéssel neveljünk, már az előbbieken is körvonalazódott. De erről írt a legtöbbit. Szerinte a nevelés alapja a szeretet. 1907-ben azzal kezdi egyik írását, hogy július 7-én kérvényt terjesztett a közoktatásügyi miniszterhez, amelyben arra kér engedélyt, saját költségén helyeztethessen márványtáblát a leányiskola tanácstermébe ezzel a felirattal:

„A szigor a tehetetlen, gyáva lelkek fegyvere. A gazdag, művészi lélek, a szeretet hatalmával tud életre fakasztani, életre ébreszteni.”⁸⁸

⁸⁴ De Gerando Antonina: *Búcsú, Kolozsvárhoz!* 7.

⁸⁵ De Gerando Antonina: *A felsőbb leányiskolákról*. Különlenyomat a Nemzeti Nőnevelésből. Budapest, 1913.

⁸⁶ Uo. 4.

⁸⁷ Uo. 11.

⁸⁸ De Gerando Antonina: *A szeretet nevelő hatalma*. (A kolozsvári Állami Felsőbb Leányiskola módszeres gyűlésén tartott előadás.) Különlenyomat a Nemzeti Nőnevelés 1907. okt.–nov. számából. É. n., h. n., 1.

Nem tudjuk, hogy kapott-e engedélyt, s kihelyeztette-e a táblát. De az bizonyos, hogy ez volt egyik alapelve. Mindenekelőtt a munkát kell a lányokkal megszerettetni. A munka nem szégyen. A szeretettel végzett munka teremti meg a nemzeti jólétet. A diákokkal a tanulást is meg lehet szerettetni, s akkor az nem lesz teher. Semmiképpen se tényeket tanítsunk. A szakkifejezések bemagoltatását, az adathalmazt ő erudíciónak nevezi, a szó ma nem használatos értelmében.⁸⁹ Rövidesen elfelejtett adatok bemagoltatása helyett a lányok gondolkodóképességét fejlesszük. A tanításban ne a mennyiségre, hanem a minőségre fektessük a hangsúlyt. Tegyük lehetővé, hogy ki-ki a saját ritmusában tanuljon, akkor nem lesznek rossz tanulók. Az osztályrendszert meg kell szüntetni, mert az különböző képességű gyermekeket egy „ketrecbe” zár. Helyettük tanfolyamokat kell hirdetni, amelyekbe tehetségük, vonzalmuk szerint iratkozhatnak be a gyermekek. A tanárnak művésznek kell lennie, „hogy meg tudja választani a lélekalkotás kellő pillanatait.”⁹⁰ A gyermekből első sorban embert kell nevelni, azután hőst és hazafit/honleányt. Az iskolában meg kell szüntetni a túlterhelést. Napi három óra nehezebb tantárgy után csak testnevelés, rajz, játék következhet. Az első 15 évet összegezve büszkén állapítja meg az értesítőben:

„Szigorúságot, katonai fegyelmet, mi csak a rabszolga lelkeket töri meg, nem használt soha, csak szeretetet, melegséget, igaz napsugárt igyekezett árasztani úgy, hogy a tanulás, a lelki fejlődés az legyen, aminek valóban lennie kell, a lélek örökös ünnepe”⁹¹

Más helyen arra büszke, hogy az iskolában még egyszer sem fordult elő fegyelmi ügy. Egyik tanítvány erre így emlékezik:

„Iskolánkban soha sem volt nemzetiségi vagy vallási ellentét, vagy egymás irigylése, csak azt éreztük, hogy két erő formálja az életünket: a *jóság* és *szeretet*. A mi jó igazgatónőnk nem szigorúsággal fegyelmezett, hanem felsőbbrendű gondolkodásával. A csintalankodó osztályt nem nagyhangú fenytéssel, hanem egy-két halk hangon mondott, anyai szívből fakadó figyelmeztetéssel csendesítette le. A tanulásra sem kényszerített, de oly élvezetesek, szépek, lelkesek és változatosak voltak az órái, hogy aki nem tanult, igazán nem érdemelte meg a degerandista nevet.”⁹²

A mit, mennyit és hogyan tanítsunk kérdéskörét is többször kifejtette az igazgatónő, s itt néhol módosított is nézetein. A tantárgyak közül a francia nyelv oktatása állott hozzá a legközelebb. Ennek módszertanáról kétszer is írt az értesítő hasábjain. 1883/84-ben tízéves tapasztalatait összegezve, ha nem is

⁸⁹ Például: De Gerando Antonina: *A nő szerepe a mai középoktatásban minálunk*, 12–17; Uő: *Az erudíció csődje az iskolákban*. Különlenyomat a *Nemzeti Nénevelés* 1907. évi I. füzetéből. Budapest 1907.

⁹⁰ *Reform javaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve*, 15.

⁹¹ De Gerando Antonina: A kolozsvári Felsőbb Leányiskola története 15 évi fennállás után. In: *Értesítő* 1894/95, 7.

⁹² Glatzné Fogarascher Anna: *Emlékezés De Gerando Antoninára*. In: *Keleti Újság*, 1941. szept. 28.

nevezi meg, de a direkt módszer hívének vallja magát. Eleinte nyelvtan nélkül csak beszédre kell tanítani, úgyhogy ő csak a franciát használja az órán. Mikor a diákok már tudnak beszélgetni, akkor jön az olvasás, fordítás. Ezt állapítja meg:

„A nyelvtan a nyelv bölcsészete, s aki azzal kezdi az új nyelv tanítását, azon gazdához hasonlít, ki előbb akarna aratni, s azután vetni.”⁹³

Tíz év múlva úgy véli, nem annyira a beszédre kell helyezni a hangsúlyt, mert a szajkózó módszer unalmas lehet, hanem a megértésre, gondolkodtatásra. Két-három év tanulás után jusson oda a diák, hogy eredeti nyelven írt könyveket tudjon olvasni és élvezni. Így belülről ismeri meg a nyelvhez kötődő kultúrát.⁹⁴

A magyar irodalom oktatása előtt a gyermeket meg kell tanítani helyesen beszélni és írni magyarul. Azután nem a mostani tankönyvek esetlen szövegeit, hanem remekírók alkotásait kell a diák kezébe adni. Előbb jöhetne a dal, a líra, azután az eposz, végre a próza. A történelmet nem a kész tények közlésével kéne megismertetni, hanem lehetővé tenni, hogy a diák maga derítsen ki egy-egy kérdést, böngésszen utána könyvekben, s vonja le a következtetést. A „földirat” esetében valóságos utazássá lehetne az órát varázsolni. Egy-egy országról maga a gyermek alakíthatna ki képet különböző forrásokból. A mennyiségtannál nagyon kell vigyázni arra, hogy a növendék minden lépést jól megértsen, s csak tiszta fogalmakra újat építeni. A természettant, vegytant pedig laboratóriumban kísérletezve kell elsajátítani. A testnevelés azért is fontos, mert a testi fejlődés mellett a lelki frissességet is szolgálja. Minden nehezebb óra után kellene egy kis torna, játék. Legnehezebb a diákokban a művészi érzéket kifejleszteni. Ez Antonina értelmezésében nemcsak a mai értelemben vett művészet kedvelésére vonatkozik. Ez a gondolkodáskészséget, az alkotó fantáziát jelenti. Csak a művész képes valami újat, eredetit alkotni. A művészi szép, például a költészet hoz örömet életünkbe. Az iskolában is taníttatni kell a művészeteket, a táncot, zenét, rajzot, festészetet – nem rosszul fizetett diplomásokkal, hanem igazi művészekkel.⁹⁵

Ezeket az elveket csak részben tudta az igazgatónő alkalmazni a vezetése alatt álló iskolában. Őt is kötötte a tanterv, a rendtartás. De az is, amennyit megvalósított, elég volt ahhoz, hogy tanítványait megnyerje, híveivé tegye. Elérte, hogy rangot jelentsen degerandistának lenni. Egy tanítvány ezt vallja:

„Boldog büszkeséggel léptem át az intézet küszöbét, amikor szülőim oda beírat-
tak, mert degerandistának lenni legfőbb vágya volt akkor minden kolozsvári

⁹³ De Gerando Antonina: Az élő nyelvek tanításáról a felsőbb leányiskolákban. In: *Értesítő* 1883/84, 3–5.

⁹⁴ De Gerando Antonina: A francia nyelv tanításáról a felsőbb leányiskolákban. In: *Értesítő* 1892/93, 3–5.

⁹⁵ Legrészletesebben a különböző tantárgyak oktatására ld. a *Reform javaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve*, 23–49.

lányoknak. Tudtuk a régebbi növendékektől, hogy aki oda jár iskolába, annak élete szebb, tartalmasabb, nemesebb lesz.”⁹⁶

Nyugalmozása, halála és emlékezete

Az igazgatónő egészsége már 1909 végén kezdődött betegségével nagyon megrendült. Még két tanéven át folytatta a tanítást és az igazgatást. Nehezen látta be, hogy meg kell válnia életművétől, szeretett iskolájától. Az 1912/13-as tanév elején nyújtotta be lemondását, és vonult nyugalomba 32 évi szolgálat után. 1912. szeptember 26-án rendkívüli tanári értekezleten vett búcsút kollegáitól, s még egyszer összefoglalta nevelői elveit. A tanárok nevében Szombathy Kálmán búcsúzott. Őt a minisztérium ideiglenesen megbízta az igazgatással. De a tanév megkezdésénél még mindent az igazgatónő intézett: beírtak 197 diáklányt, akik közül 35-öt vettek fel a bentlakásba. A 19 tagú tanári kar 4 középiskolai tanárból, 12 polgári iskolai tanítónőből, 1 francia nyelvmesternőből, továbbá zene- és rajztanárból állott. A továbbképző tanfolyamon hét óraadó tanár tanított, ennek általános irányú csoportja ekkor szűnt meg, csak az érettségire előkészítő gimnáziumi csoportba voltak jelentkezők. A minisztérium 1912. december 15-én kinevezte az új igazgatónőt a temesvári Mársits Rozina személyében.⁹⁷ aki a következő év márciusának elején foglalta el kolozsvári tisztségét. A bentlakás igazgatásával ideiglenes jelleggel Lindner Augusztina tanítónőt bízták meg. Az ez évi *Értesítő*ben közlik a nyugalmazott igazgatónő fényképét, s Fazakas József tanár méltatja életútját.⁹⁸ A következő, 1913/14-es értesítőben már a halálhírről, temetéséről kell beszámolnia.⁹⁹

A nyugalmazott igazgatónő még azon ősszel Franciaországba utazott, s a Riviéra langyos vidékén keresett gyógyulást. A következő nyár vége felé tért haza, mert egészsége nem állt helyre, s vágyott Kolozsvár után. Pont az iskola melletti sétatéri státusházban bérelt lakást, hogy innen figyelhesse szeretett intézetét, a jövő-menő diákságot. Állapota azonban gyors romlásnak indult, lakásából egy fél éven át ki sem mozdulhatott. Az orvosok és szeretett barátnője, Wass Otília gondoskodása sem segített rajta. 1914. április 6-án, a virágvasárnapot követő hétfőn meghalt. Április 8-án az iskola tornaterméből temették. Bár meghagyta, hogy ne tegyenek virágot koporsójára, volt bőven virág és koszorú. Az iskola diáksága mellett a volt degerandisták népes tömege vett részt a temetésen. A szertartást Herepei Gergely református esperes végezte. Mársits Rozina igazgatónő méltatta az elhunyt tanügyi érdemeit, az Erdélyi Irodalmi Társaság (még 1888-ban választotta tagjául) nevében Kiss Ernő búcsúzott. A házson-

⁹⁶ Glatzné Fogarascher Anna: *Emlékezés De Gerando Antoninára*. In: *Keleti Újság*, 1941. szept. 28.

⁹⁷ Mársits Rozina pályáját Hátszegen kezdte, majd 1882-től Aradon tanított, s onnan helyezték át a temesvári felsőbb leányiskola igazgatónői székébe. 1897-ben a magyar nők képviselőletében részt vett a berlini nőkongresszuson. Vö. Hegedűs Judit: Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában. In: *Iskolakultúra*, 13. évf. (2003), 3. sz., 42–52.

⁹⁸ Fazakas József: De Gerando Antonina. In: *Értesítő* 1912/13, 3–11.

⁹⁹ Fazakas József: De Gerando Antonina 1845–1914. In: *Értesítő* 1913/14, 5–10.

gárdi lutheránus temetőben nyitott sírnál Fazakas József tanár az Országos Középiskolai Tanáregyesület részvétét tolmácsolta, rámutatva, hogy éppen akkor távozott az élők sorából, amikor iskolája új korszakot kezd. A koszorú-megváltásokból egy alapítványt szándékoztak létrehozni.¹⁰⁰

Több volt tanítvány is méltatta az egykori igazgatónőt. Tóth Irma ezt írta:

„Mindig úgy éreztük, amikor intézetébe beléptünk, mintha hazamentünk volna, mert nem a rideg előírásos kritika szemével bírálták ott néha túl élénk viselkedésünket, hanem a gyermeket megértő, élénkségében a felgyült életenergia megnyilvánulását látó szeretetteljes szemek kísérték figyelemmel játékaikat. Hányszor újult fel lelkemben e kedves évek emléke, amikor más iskolák növendékeit láttam a paragrafusok rideg szabályai közé szorítva még a szüneteken is. Mennyi hálás gondolatot küldtem feléje, aki nemcsak a tudományos pedagógiát, de a szív pedagógiáját is meghonosította intézetében”¹⁰¹

Talán a tanítványoknál is jobban megértette tanítási elveit Reményik Sándor, a költő, akinek húga járt az iskolába:

„És nagy volt benne a szeretet. Egész pedagógiai rendszerének mondhatni kizárólagos alapjául ezt fogadta el. Nevelő munkája nem drákói, hanem jézusi nevelés volt. Tanítványait, növendékeit, a gondozására bízott virágszálakat is szeretetre akarta inspirálni, azt akarta, hogy érzésben nemesedjenek, lélekben finomodjanak s az iskolából ki az életbe ne holt betű anyagot vigyenek magukkal, hanem fogékonyságot az élet szépségeinek befogadására.

A szeretet és türelem bázisára emelt nevelési módszerét gyakran támadták, kritizálták a nevelés mesteremberei, akik ideig-óráig látszólag kedvezőbb eredményt értek el külső eszközökkel. Ő, a művész hallgatott, s letérés nélkül ment a maga útján. Bizonyos volt benne, hogy az idő megérleli az ő vetését. Tanítványai közül hányan értették meg intencióit, nem tudom. Azt hiszem, nem sokan. De akik megértették, »elmenvén, bizonyoságot tesznek felőle.«¹⁰²

De Gerando halála után még négy hónap sem telt el, s kitört az első világháború. Mint mindenre az országban, úgy az iskola életére is nagy hatással volt. Ugyan Antonina még megérte, hogy 1913 őszén beindult az első gimnáziumi osztály egykori intézetében 37 diáklánnyal, de azt már nem, hogy a hadsereg lefoglalja a tornatermet, majd az épület egyre több részébe hol katonákat, hol székelyföldi menekülteket szállásoljanak be. 1917-ben az első gimnáziumi végzős VIII. osztálynak mind a 18 növendéke jelentkezik az intézetben először megrendezett érettségire, 16 sikerrel állja ki a vizsgát, közülük 7 tanárnak, 7 pedig orvos-

¹⁰⁰ Fazakas József: *De Gerando Antonina 1845–1914*, 5–10., továbbá *De Gerando Antonina 1845–1914*. In: *Újság*, XVI. évf. (1914), 80. sz., ápr. 7.; *De Gerando Antonina temetése*. Uo. 83. sz. ápr. 10.

¹⁰¹ -th. [Tóth Irma]: *De Gerando Antonina*. In: *Család és Iskola*, 40. évf. (1914), 8. sz., ápr. 15., 94.

¹⁰² Reményik Sándor: *De Gerando Antonina*. In: *Ellenzék*, 35. évf. (1914), 82. sz., ápr. 11.

nak készül. 1915-ben a hősi halált halt Szombathy Kálmántól, 1917-ben a hirtelen elhunyt Cs. Papp Józseftől¹⁰³ búcsúznak, Fazakas József a fronton harcol. Ekkoriban már 436 fős a diákság.

Az Állami Felsőbb Leányiskola és Gimnázium utolsó Értesítője 1917/18-ra jelenik meg Mársits Rozina szerkesztésében. A fejleményt már a hatalomváltozást követően megnyitott román Regina Maria-leányliceum első értesítőjében meséli el Nicolae Bogdanu, az új igazgató.¹⁰⁴ Mivel a magyar iskolának sem a két igazgatónője (Mársits és Lindner), sem a tanárai nem tették le a Kormányzótanács megkövetelte hűség esküt, elbocsátották őket, s 1919. augusztus 1-jétől őt nevezték ki igazgatónak. Július 31-én vette át az intézetet a tanári kartól és az igazgatónőt helyettesítő Fazakas József tanártól. Mársits igazgatónő betegen feküdt:

„A sors úgy akarta, hogy azon a napon, mikor el kellett volna hagynia lakását, az egykori igazgatónőt a sírgödörbe szállították szinte a teljes magyar értelmiségtől kísérve. Elég súlyos betegségtől szenvedett, de azt mondják – talán nem alaptalanul –, hogy a magyarokat ért szerencsétlenség siettetete halálát. S ráadásul szlovák származású volt!”¹⁰⁵

Ezek szerint Mársits Rozina (1856–1919) is a Házsongárdban nyugszik.¹⁰⁶ Az igazgató megjegyzi, hogy az épület, a helyiségek átadása „bármely kellemetlenkedés nélkül” folyt le, mindent a legnagyobb rendben talált, sőt megengedte a tanárnőknek, hogy egy-két fényképet emlékül magukkal vigyenek.

Más iskolák tanítványok sorával szoktak büszkélkedni. A kolozsvári felsőbb leányiskola eleinte csak gondos, öntudatos feleségeket és családayákat nevelt. Szinte valamennyi kolozsvári értelmiségi és nagypolgári család neve előfordul a

¹⁰³ Dr. Cs. Papp József 1858–1917. In: *Értesítő* 1917/18, 3–6.

¹⁰⁴ *Preluarea liceului și a internatului*. In: *Anuarul Liceului și Internatului de Fete „Regina Maria” din Cluj pe întâiul an școlar 1919/1920* publicat de Nicolae Bogdanu, directorul liceului. Cluj 1920, 7–8.

¹⁰⁵ Uo. 7.

¹⁰⁶ A halálról, temetésről a korabeli napisajtó nem számol be. Az akkori vészterhes időkben csak a napi politikára jutott hely! Balogh Edgár közíró többször érdeklődött e sorok írójától még az 1980-as években, hogy nem találta-e meg Mársits Rozina sírját, ugyanis neki nagynénje volt.

De Gerando Antonina
2016-ban állított új sírköve

diáklistákon (Boros, Brandt, Buday, Davida, Dobál, Engel, Eisler, Fabinyi, Fangh, Ferencz, Gajzágó, Genersich, Indali, Melitskó, Szádeczky, Póczy, Poszler, Reményik, Rohonczy, Sámi, Szombathelyi, Udránszky, Ugron stb.). Csak kevesen, a századfordulót követő évekből váltak már önálló pályát befutó hölgyekké. Itt említhetjük a zongoraművész Ruzitska Ilonát, a szavalóművész Tessitori Nórát, a nőmozgalomban kitűnt Engel [Gabri]Ellát, a kitűnő szemorvos Fugulyán Katalint, Fangh Erzsébet tanárnőt, Paull Arankát (id. Xántus Jánosné) és Valentiny Elvirát, a festőművész Karácsony Emmyt (Török Zoltánné), az *Ellenzék* szerkesztőségi titkárnőjét, Gaál Jolántát (1944-ben hősi halált halt az Óváryházban).

Az iskola és vele De Gerando Antonina személye 1940 után került újra a figyelem középpontjába. A második bécsi döntést követően, 1940 őszén a sétatéri épületben újra megnyílt – magyar és román tagozattal – a kolozsvári Magyar Királyi Állami Leánygimnázium Császár Károly igazgatása alatt 207 magyar és 162 román diáklánnyal. Az iskola egykori diákjai megalakították a Degerandisták Országos Testvéri Közösségét. Ez elhatározta, hogy emléktáblát állíttat az épületben a volt igazgatónő tiszteletére. A Varga Oszkár budapesti szobrászművész készítette portrés márványtáblát 1941. szeptember 28-án a polgármester és az egyetemi rektor jelenlétében leplezték le az iskola lépcsőfordulójánál e felirattal:

1844–1914. HIRDESSÉK E MÁRVÁNYBA VÉSETT BETŰK
HOGY EBBEN AZ INTÉZETBEN
A MAGYAR NŐNEVELÉS ÚTTÖRŐ APOSTOLA
DE GERANDO ANTONINA
AZ INTÉZET ALAPÍTÁSÁTÓL KEZDVE
32 ÉVI IGAZGATÁSA ALATT NEMZETMENTŐ
MUNKÁT VÉGZETT
A HAZA ÉS AZ IFJÚSÁG JAVÁRA.
HÁLÁS SZERETETTEL TANÍTVÁNYAI
1941.

Az ünnepséget Császár Károly igazgató nyitotta meg a tornateremben, Glatz Károlyné Fogarascher Anna jól felépített beszédében idézte fel az igazgatónő emlékezetét, majd Csifó Salamonné árkosi Veress Ilona személyes iskolai élményeiről beszélt. A tábla történetét a budapesti Biró Balázsné Kiss Margit ismertette.

Ezután átvonultak a lépcsőházba, ahol Vásárhelyi János református püspök felesége, Csiki Anna leleplezte a táblát.

Császár Károly igazgató átvette megőrzésre a táblát, majd megnyitotta az épület egyik földszinti helyiségébe berendezett De Gerando-múzeumot. Végül a résztvevők kivonultak a temetőbe, és megkoszorúzták az igazgatónő sírját.¹⁰⁷ 1941-től az iskola utcája is a De Gerando nevet kapta, de ezt csak másfél évig viselte, mert azután Schütz János neve került a névtáblákra.¹⁰⁸ Az iskola 1943/44-es *Értesítője* említi, hogy levelet váltottak a budapesti degerandisták közösségével, mert 1944-ben szándékoztak megünnepelni az igazgatónő 100. születésnapját. Erre a háborús viszonyok közt (részben kórháznak lefoglalt épületben) nem kerülhetett sor. Viszont az intézet 1943. november 12-én megalakított önképzőköre felvette De Gerando Antonina nevét. Összesen három rendes és három díszgyűlést tartottak.

Az igazgatónőnek bizonyára még az 1910-es években méltó síremléket emeltek a lutheránus temetőben. A márványoszlopon e felirat volt olvasható:

DE GERANDO ANTONINA
A KOLOZSVÁRI
FELSŐBB LEÁNYISKOLA
ELSŐ IGAZGATÓJA
SZ. 1845. FEBR. 13-ÁN
MEGHALT 1914. ÁPRIL. 6-ÁN.

A megváltatlan sírt az 1970-es évek végén egyik tudatlan lelkész utasítására egy még élő embernek utalták ki, aki a kőről 1981-ben a feliratot lecsiszoltatta. (Azóta belé is temetkezett.) Mikor e sorok írója felhívta a közvélemény figyelmét e rombolásra,¹⁰⁹ a francia konzulátus közreműködésével a hamvakat a sírból exhumálták, s a temető előterében egy kis tábla alá helyezték el. Ezt követően került sor 2016 augusztusában egy méltóbb – az eredetihez hasonló – síremlék felállítására.

* * *

De Gerando Antonina emlékezete az 1941-es ünnepség után évtizedekre feledésbe merült. Tanítványai még néha emlegették, de műveit a szakemberek nem ismerték és nem forgatták. Az 1990-es években figyelt fel a pedagógiatörténet a magyar nőnevelésben játszott szerepére. Azóta tanulmányok, disszertá-

¹⁰⁷ De Gerando Antonina emlékezete. In: *A kolozsvári M. Kir. Leánygimnázium Évkönyve 1941/42*, 20–22. Mind az *Ellenzék*, mind pedig a *Keleti Újság* 1941. szept. 27–30. közötti számai beszámolnak a leleplezésről. A *Keleti Újság* szeptember 28-i (221.) számban közlik dr. Glatz Károlyné Fogarascher Anna ihletett visszaemlékezését és az emléktábla jól kibetűzhető fényképét.

¹⁰⁸ Az iskola 1941/42-es *Értesítőjében* az intézmény címe: De Gerando utca 1/a; az 1942/43-as *Értesítőben*: Schütz János utca 11. Ma az utca neve: Arany János. Az épületet 1945. május 29-én az utóbb Bolyairól elnevezett magyar tannyelvű tudományegyetemnek utalták ki, ma az épületben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem vegészeti kara működik.

¹⁰⁹ Gaal György: Levél a kegyeletőrzésről. In: *Szabadság*, 1990. febr. 21.

ciók elemzik munkásságát. Teljes pályaképét azonban eddig még nem rajzolták meg. Bizonytalan életrajzi adatainak pontosítása már csak alapos levéltári kutatással válhat lehetővé.

Felhasznált irodalom

- Ady Endre: Egy szomorú évkönyv. In: *Budapesti Napló*, X. évf. (1905), 189. sz., júl. 11. *A kolozsvári M. Kir. Állami Polgári Leányiskola s a vele kapcsolatos Női Kereskedelmi Tanfolyam Értesítője az 1902–1903. iskolai évről*. VII. évf. II. rész.
- De Gerando Antonina: *A „Teleki Blanka Kör” eddigi kiadványai*. A Teleki Blanka Kör tizenötödik Évkönyve 1904. Kolozsvár 1904, 22–23.
- Bajomi Lázár Endre: Teleki Emma életéről és műveiről. In: *Irodalomtörténet*, 58. évf. (1976), 910–941.
- Bálint István János (szerk.): *Kincses Kolozsvár*. II. köt. Budapest [1987], 32–34.
- Bournáz János: Felirat felsőbb leányiskoláink államosítása tárgyában. In: *Értesítő* 1890/91, 3–11.
- Buzogány Áron: Állami felsőbb leányiskolák. In: *Nemzeti Nőnevelés*, V. évf. (1884), IX. köt. 6–13
- Cs. Papp József: Szombathy Kálmán 1878–1915. In: *Értesítő* 1914/15.
- De Gerando Antonina 1845–1914. In: *Értesítő* 1913/14, 5–10.
- De Gerando Antonina 1845–1914. In: *Ujság*, XVI. évf. (1914), 80. sz., ápr. 7.
- De Gerando Antonina: *A felsőbb leányiskolákról*. Különlenyomat a Nemzeti Nőnevelésből. Budapest 1913.
- De Gerando Antonina. In: *A Hét*, III. évf. (1892), 44. sz., okt. 30., 698–699.
- De Gerando Antonina: A francia felsőbb leányiskolákról. In: *Nemzeti Nőnevelés*, VI. évf. (1885), XI. köt., 256–266.
- De Gerando Antonina: A francia nyelv tanításáról a felsőbb leányiskolákban. In: *Értesítő* 1892/93, 3–5.
- De Gerando Antonina kérvénye a nőnevelés érdekében*. [Budapest 1892?] 7.
- De Gerando Antonina: A kolozsvári Felsőbb Leányiskola története 15 évi fennállás után. In: *Értesítő* 1894/95, 5–13.
- De Gerando Antonina: A kör tagjaihoz. In: *A Teleki Blanka Kör kilencedik Évkönyve 1898*. Kolozsvár 1898, 6.
- De Gerando Antonina: *A nő szerepe a mai középoktatásban minálunk*. Felolvasta De Gerando Antonina a „Pestalozzi-Társaság”-ban 1904. Kolozsvár 1904.
- De Gerando Antonina: *A női élet*. Kolozsvárt 1892.
- De Gerando Antonina: A szent út. In: *A „Teleki Blanka” Kör második kis Emlékkönyve 1894-re* Kolozsvár 1894, 3–20.
- De Gerando Antonina: *A szeretet nevelő hatalma*. (A kolozsvári Állami Felsőbb Leányiskola módszeres gyűlésén tartott előadás.) Különlenyomat a Nemzeti Nőnevelés 1907. okt.–nov. számából. É. n., h. n.
- De Gerando Antonina: A tanintézet célja és tanrendszerének alapelvei. In: *Értesítő* 1880/81, 10–11.
- De Gerando Antonina: *Az eruditio csődje az iskolákban*. Különlenyomat a Nemzeti Nőnevelés 1907. évi I. füzetéből. Budapest 1907.
- De Gerando Antonina: Az élő nyelvek tanításáról a felsőbb leányiskolákban. In: *Értesítő* 1883/84, 3–5.

- [De Gerando Antonina:] Az intézet története. In: *Értesítő* 1880/81, 3–7.
- De Gerando Antonina: Az olasz felsőbb leányiskolákról. In: *Nemzeti Nénevelés*, VI. évf. (1885), XI. köt., 169–172.
- De Gerando Antonina: Az önképzőkörök jóltevő hatásáról a leányiskolákban. In: *Értesítő* 1895/96, 3–5.
- De Gerando Antonina: *Búcsú, Kolozsvárhoz!* [Kolozsvárt, 1905]
- De Gerando Antonina emlékezete. In: *A kolozsvári M. Kir. Leánygimnázium Évkönyve 1941/42*, 20–22.
- De Gerando Antonina: Felsőbb leányiskolánk átalakításáról az állami szervezet szerint. In: *Értesítő* 1887/8, 3–36. (Különnyomatban: *A kolozsvári városi államilag segélyezett Felsőbb Leányiskola átalakítása az állami felsőbb leányiskolák szervezete szerint*. Kolozsvár sz. kir. város t. iskolaszéke elé terjeszti az intézet felügyelőbizottsága. Kolozsvárt 1888.)
- De Gerando Antonina: Felsőbb leányiskolánk új otthona. In: *Értesítő* 1900/1, 3–7.
- De Gerando Antonina: Felsőbb leányiskolánk új otthonának kertje. In: *Értesítő* 1901/2, 3.
- De Gerando Antonina: *Gróf Teleki Blanka élete*. Budapest 1892.
- De Gerando Antonina: Igazgató évváró beszéde. In: *Értesítő* 1910/11, 67–68.
- De Gerando Antonina: Indítvány a felsőbb leányiskolák érdekében. In: *Értesítő* 1885/86, 3–7.
- De Gerando Antonina: *Neveléstan*. Kolozsvár 1881.
- De Gerando Antonina: *Nőtan, vagy az asszonyi hivatás tudománya*. Kolozsvárt 1880.
- De Gerando Antonina: *Reform javaslatok a felsőbb leányiskolákra nézve*. Dr. Wlassich Gyula és Zsilinszky Mihály nagyméltóságaik bölcs jóindulata elé terjeszti De Gerando Antonina. Kolozsvár 1896.
- De Gerando Antonina: Tanulmányi jegyzetek az olasz és francia felsőbb leányiskolákról. In: *Értesítő* 1884/85, 3–23.
- De Gerando Antonina temetése. In: *Ujság*, XVI. évf. (1914), 83. sz., ápr. 10.
- De Gerando Antonina: Visszapillantás a kolozsvári Felsőbb Leányiskola tízévi szellemi működésére. In: *Értesítő* 1889/90, 3–8.
- Dr. Cs. Papp József 1858–1917. In: *Értesítő* 1917/18, 3–6.
- Ergane: *A szív munkája*. Hódolati játék két részben. Tiszta jövedelme a «Teleki Blanka kör» javára. Budapest, 1905.
- Fazakas József: De Gerando Antonina. In: *Értesítő* 1912/13, 3–11.
- Függelék. Összeállította: Vörös Alpár István Vita, Binder Mária. In: *Az alma mater viszszaaköszön*. Gloria Kiadó, Kolozsvár 2010, 400., 402., 406.
- Gaal György: Hol is volt a „De Gerando”? In: *Szabadság*, 1990. dec. 15.
- Gaal György: *Magyarok utcája. A kolozsvári egykori Bel- és Külmagyar utcák telkei, házai, lakói*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár 1995.
- Gaal György: Levél a kegyeletörzsről. In: *Szabadság*, 1990. febr. 21.
- Glatzné Fogarascher Anna: Emlékezés De Gerando Antoninára. In: *Keleti Újság*, 1941. szept. 28.
- Hegedűs Judit: Tanítónői karriertörténetek a dualizmus korában. In: *Iskolakultúra*, 13. évf. (2003), 3. sz., 42–52.
- Kasztnér Janka (szerk.): *A kolozsvári M. Kir. Áll. Tanítónőképző-Intézet huszonöt éves fennállásának története és jelen működése 1870–1895*. Kolozsvár 1895.
- Kereszty Orsolya: A nők középfokú oktatása a kolozsvári községi/állami felsőbb leányiskolában a dualizmus kori Magyarországon. In: *Magiszter*, V. évf. (2007), 3–4. sz., 157–172.

- Kéri Katalin: Antonina de Gerando (1844–1914). In: *Femmes pédagogues*. Tome I. – De l'Antiquité au XIXe siècle. Paris 2008, 585–610.
- Kéri Katalin: A modern leánynevelés útjain – De Gerando Antonina. In: *Embernevelés*, 8. évf. (1996), 2. sz., 11–18.
- Lázár Gyuláné Kasztner Janka: *Emlékeim*. Hornyánszky Viktor ny., Budapest 1911.
- Márton Hajnalka: A történet kezdete. De Gerando Antonina életútjának töredékei. In: *Magiszter*, XI. évf. (2013) Nyár, 113–120.
- Mikes Kelemen: *Törökországi levelek*. Bukarest [1955], 132.
- Orosz Lajos: Nőnevelés Magyarországon. In: Báthory Zoltán – Falus Iván (főszerk.): *Pedagógiai Lexikon*. II. köt. Keraban Könyvkiadó, Budapest 1997, 617–621.
- Pap Löw Leontin: Intézetünk 26 éves története és néhány szó az intézet céljáról. In: *A Kolozsvár városi Minta „Fröbel Intézet” Értesítője*, XXVI. évf. 1898/99, 3–8.
- Preluarea liceului și a internatului*. In: Anuarul Liceului și Internatului de Fete „Regina Maria” din Cluj pe întâiul an școlar 1919/1920 publicat de Nicolae Bogdanu, directorul liceului. Cluj 1920, 7–8.
- Reményik Sándor: De Gerando Antonina. In: *Ellenzék*, 35. évf. (1914). 82. sz., ápr. 11.
- Sáfrán Györgyi: *Teleki Blanka és köre*. Kriterion, Bukarest 1979.
- Sebestyén Gyula: A budapesti Állami Felsőbb Leányiskola és Berecz Antal. In: *Nemzeti Nőnevelés*, VI. évf. (1885), XII. köt., 567–575.
- Sebestyénné Stetina Ilona: Az Erzsébet Nőiskola múltja. In: *Nemzeti Nőnevelés*, XXXIV. évf. (1913). XL. köt., 331–355.
- Sebestyénné Stetina Ilona: De Gerando Antonina (1845–1914). In: *Magyar Paedagogia*, XXIV. évf. (1915), 465–476.
- Szabó Endre (szerk.): *Intézeti Értesítő Közlöny a kolozsvári „Fröbel-Intézet” és a szülői ház közötti összeköttetés fenntartására*. I. évfolyam (1873/74).
- Szász Béla: *Egy veszedelmes nagy tévedés*. De Gerando Antonina „A női élet” című könyvének ösmertetése és bírálata. Kolozsvár 1892.
- Szász Béla: Tíz év múltán. In: *Értesítő* 1889/90, 9–13.
- Széchy Károly: A felsőbb leányiskolák célja és szervezete. In: *Értesítő* 1882/3, 3–18.
- (-th. [Tóth Irma]: De Gerando Antonina. In: *Család és Iskola*, 40. évf. (1914), 8. sz., ápr. 15., 94.